

Solidariteitsbuffer en solidariteitsvoorkeuren

*Eduard Ponds
Evert Webers*

DESIGN PAPER 238

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geaccordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussiëren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden voor publicatie beoordeeld door de Netspar Editorial Board.

Colofon

Netspar Design Paper 238, januari 2024

Editorial Board

Mark-Jan Boes – VU Amsterdam
Andries de Grip (voorzitter) – Maastricht University
Marcus Haveman (NN)
Arjen Hussem – PGGM
Kristy Jansen – University of Southern California
Agnes Joseph – Achmea
Serge Mans – AEGON
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Mariëtte Sanderse – PMT
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Erik Schouten – Ministerie van Financiën | Belastingdienst
Frank Smudde – APG
Jeroen Wirschell – PGGM
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp

B-more Design

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Abstract</i>	4
<i>1 Inleiding en samenvatting</i>	5
<i>2 Solidaire premieregeling en de reservebuffer</i>	7
<i>3 Bespreking inzichten academische literatuur</i>	10
<i>4 Opzet onderzoek en dataset</i>	13
<i>5 Resultaten</i>	19
<i>6 Discussie/kanttekeningen</i>	32
<i>7 Slot</i>	35
<i>Literatuur</i>	36
<i>Appendix</i>	
<i>A Gewenste solidariteit in pensioenen en solidariteitsvoorkeuren</i>	37
<i>B Steekproef</i>	38
<i>C Determinanten subgroepen</i>	40
<i>Vragenlijst</i>	44

Dankwoord

We danken de opstellers van het waardevolle reviewrapport namens de Editorial Board van Netspar. De auteurs bedanken ook deelnemers aan diverse APG kennisseminars, Nederlandse Economendag (NED) 2023, AG-Netspar meeting 'Een nieuw pensioencontract: wat nu?', 15 juni UvA, TIBER 2023 Conference, alsook Rob van den Goorbergh, Jorgo Goossens, Matthijs Kokken, Bart Kuijpers, Ilse Leevels, Alexander Paulis en Bas van Seumeren.

Affiliaties

Eduard Ponds – APG, Tilburg University, Netspar
Evert Webers – APG

Abstract

We analyse the role of social preferences (altruism, reciprocity and self-interest) in pensions. Institutions in the pension domain often imply redistribution among plan participants, so they are ideally suited for studies on social preferences. Remarkably, there is only a limited number of studies in this field. We study social preferences within the Dutch pension fund system which is at the eve of the implementation of a new pension contract. This new contract essentially is an individual DC plan, supplemented with a solidarity buffer for intergenerational risk sharing. We conducted a survey for a representative sample of more than 2,100 participants from the 38 largest sector pension funds.

We find a large support base for the buffer, but there is also a considerable degree of heterogeneity. This heterogeneity is in line with the recent insights from the academic literature (Fehr & Charness, 2023). We also find a three-way division according to altruism, reciprocity and self-interest. Almost half of the participants can be characterized as strongly altruistic. This group gives the greatest support to the buffer. More than a third of the participants also wants to show solidarity with other participants, but based on reciprocity. The third group of participants is relatively small, more focused on their own interests and assigns less value to solidarity and the buffer. The three groups also differ in risk preferences, trust and being employed in either the private sector or the public sector. We validate our findings regarding social preference with results from a dictator game and questions regarding tax progressivity and lotteries.

1. Inleiding en samenvatting

De pensioensector treft voorbereidingen voor de invoering van het nieuwe pensioencontract. Veel bedrijfstakpensioenfondsen kiezen voor de solidaire premieregeling (SPR) waarin een prominente rol is ingeruimd voor de gezamenlijke buffer ('solidariteitsreserve'). Het doel van de buffer is om mee- en tegenvallers tussen deelnemers te delen. Het gaat hierbij om het delen van beleggingsrisico's en schokken in inflatie en langlevens. De buffer draagt daarmee bij aan het dempen van verschillen tussen pech- en gelukgeneraties en aan het bereiken van meer stabiele uitkeringen.

Een belangrijke vraag is wat het draagvlak voor de buffer is onder de deelnemers van de fondsen en hoe dit draagvlak is samengesteld. We hebben hiertoe een onderzoek verricht onder een representatieve steekproef van ruim 2.100 deelnemers van de 38 grootste bedrijfstakpensioenfondsen. Het onderzoek is uitgevoerd met een vragenlijst, die uitgezet is in de periode november en december 2022.

We vinden een groot draagvlak voor de opzet van de buffer, maar ook is sprake van een grote mate van heterogeniteit. Deze heterogeniteit sluit aan bij de inzichten van de academische literatuur over sociale preferenties (Fehr & Charness, 2023). Ook in onze studie vinden we een driedeling in de populatie naar i) altruïsme, ii) wederkerigheid en iii) eigenbelang.

Bijna de helft van de deelnemers is zonder meer solidair met de ander en is te typeren als sterk altruïstisch, ofwel bereid om anderen te helpen zonder er iets voor terug te verwachten. Deze groep geeft de grootste steun aan de buffer. Ruim een derde van de deelnemers wil ook solidair zijn met de ander, maar dan wel op basis van wederkerigheid. De derde groep deelnemers is relatief klein, eerder gericht op eigenbelang en kent minder waarde toe aan solidariteit en de buffer.

De driedeling naar sociale preferenties hebben we ook kunnen valideren met variabelen buiten het pensioendomein. De drie groepen scoren daarbij naar verwachting meer of juist minder op variabelen als gewenste belastingprogressiviteit, toedeling van een loterijprijs en keuze in *dictator game*.

We hebben in het bijzonder onderzocht hoe deelnemers zich verhouden tot de voorgestelde vul- en uitdeelregels van de buffer. De steun is het grootst onder de meer altruïstisch ingestelde individuen. Deelnemers gericht op eigenbelang wijzen de buffer en de vul- en uitdeelregels relatief vaak af. Onder actieve deelnemers is er significant meer draagvlak voor vul- en uitdeelregels die de eigen doelgroep ten goede komen. Evenzo kennen gepensioneerden meer steun toe aan vul- en uitdeelregels die in het voordeel zijn van de eigen groep.

Op grond van onze bevindingen is vast te stellen dat er onder deelnemers van bedrijfstakpensioenfondsen sprake is van een duidelijke meerderheid voor de solidaire bufferregeling. Deze meerderheid wil nog niet zeggen dat bij de invulling van de bufferregels en de communicatie hierover één norm is te volgen. Op grond van sociale preferenties zijn er drie subgroepen binnen een fondspopulatie te onderscheiden die wat betreft solidariteitsvoorkeuren verschillen in oriëntatie en principes. Ook kunnen fondsen uiteenlopen in de relatieve verdeling van subgroepen binnen het deelnemersbestand. Zo verschillen de deelnemers van fondsen in de publieke sector significant van deelnemers van fondsen in de marktsector als het gaat om de mate van altruïsme, wederkerigheid en eigenbelang. Nader onderzoek moet uitwijzen in hoeverre bij de bufferopzet en de communicatie hierover rekening moet worden gehouden met de uiteenlopende voorkeuren en principes van subgroepen binnen de eigen populatie.

Voor zover we weten is dit het eerste onderzoek onder deelnemers zelf naar de waardering voor de buffer. De gevonden resultaten duiden op veel solidariteit en op een groot draagvlak voor de buffer en de voorgestelde vul- en uitdeelregels. Bij de opzet van het onderzoek hebben we gebruikgemaakt van inzichten uit de academische literatuur naar sociale preferenties.

Op grond van onze bevindingen willen we pensioenfondsen drie overwegingen meegeven:

1. Houd er bij de inrichting van de bufferregels en de communicatie hierover rekening mee dat binnen het deelnemersbestand verschillende opvattingen (kunnen) heersen over solidariteit. Probeer inzicht te krijgen in de relatieve verdeling van de sociale preferenties binnen het deelnemersbestand.
2. Ga na in hoeverre de inrichting en communicatie aansluit op de verdeling van de sociale preferenties.
3. Communiceer bij fondsen met relatief veel deelnemers gericht op eigenbelang en wederkerigheid dat de buffer zo is ingericht dat deze tweezijdig werkt. Appeleer bij deze twee groepen aan welbegrepen eigenbelang. Bij meer altruïstisch ingestelde fondsen kan de communicatie zich eerder richten op de boodschap dat de buffer de ander kan helpen bij tegenvallers.

2. Solidaire premieregeling en de reservebuffer

2.1 De rol van de reservebuffer

Veel bedrijfstakpensioenfondsen hebben inmiddels gekozen voor de solidaire premieregeling. In deze regeling wordt een pensioenvermogen opgebouwd door premie-inleg en het jaarlijkse rendement. De regeling zal een leeftijdsafhankelijk beleggingsbeleid voeren, waarbij:

- het toegedeelde rendement van de jongere deelnemers vooral bepaald is door marktrisico
- het toegedeelde rendement van de oudere deelnemers vooral bepaald is door het zogenoemde beschermingsrendement, dat protectie biedt tegen het renterisico en het effect daarvan op het individueel vermogen.

Bij pensionering wordt het vermogen omgezet in uitkeringen. Bij de bepaling van de hoogte van de uitkering wordt rekening gehouden met het verwachte rendement en resterende levensduur. Afwijkingen tussen het gerealiseerde en verwachte rendement worden jaarlijks verwerkt door een aanpassing van de uitkeringshoogte. De solidaire regeling deelt dan ook alleen het langlevenrisico (op cohortbasis).

De reservebuffer is een belangrijk onderdeel van de solidaire premieregeling. In de Wet toekomst pensioenen (Wtp) is benoemd dat de buffer kan worden ingezet voor vier doelen:

1. het delen van beleggingsrisico tussen huidige en toekomstige generaties
2. het dempen van verschillen tussen 'pech- en gelukgeneraties'
3. het delen van macrolanglevenrisico tussen generaties
4. het delen van inflatierisico tussen generaties.

Ook is aangegeven dat de omvang van de buffer begrensd is aan de bovenkant tot maximaal 15 procent van het belegd vermogen en dat de buffer nooit negatief mag worden. De buffer kan op drie manieren worden gevuld, te weten door een deel van de premie hiervoor te gebruiken en/of door het afkomen van overrendement en overindexatie. Bij de bepaling van de regels voor de vulling en uitdeling van de buffer moet gepoogd worden dat vooraf (ex ante) sprake is van evenwichtigheid tussen wat men bijdraagt aan de buffer en wat men terugontvangt.

2.2 Ontwerp en grootte van de buffer

Er zijn verschillende studies verricht naar ontwerp en grootte van de buffer.

Reservebuffer of expliciete toedeelregels

In hun studie betogen Van Bilsen, Mehlkopf en Pelsser (2021) dat risicodeling tussen generaties meerwaarde kan opleveren omdat deze risico's niet of beperkt worden verhandeld op financiële markten. Deze risicodeling kan gerealiseerd worden via een hiertoe ingerichte buffer, maar ook via specifieke toedeelregels van het overrendement. De buffer is daarnaast ook van nut voor het verlengen van de beleggingshorizon van de deelnemers. De jongere deelnemers nemen bij intreding deel aan de dan aanwezige buffer en door het samenstel van vul- en uitdeelregels verlengen ze effectief hun beleggingsperiode.

Structureel omslagement

Van Bilsen et al. (2022) stellen dat met de buffer een structureel omslagement kan binnensluipen. Dit kan gebeuren wanneer werknemers structureel degenen zijn die vooral de reserve vullen, terwijl de gepensioneerden degenen zijn aan wie vermogen uit die reserve wordt toegekend. De solidariteitsreserve krijgt dan een dynamiek die vergelijkbaar is met de AOW, waarbij werkenden het pensioen betalen van gepensioneerden. Hiervan kan sprake zijn als de set van uitdeelregels het pensioen van gepensioneerden op een te hoog niveau probeert te houden, waardoor steeds een beroep moet worden gedaan op bijfinanciering vanuit de buffer.

Ook zijn er studies naar wat optimale vul- en uitdeelregels zijn.

Nominale kortingen

Ortec Finance (2022) heeft een studie verricht waarbij de reserve alleen wordt ingezet om te voorkomen dat uitkeringen verlaagd worden. Deze aanvulling is tijdelijk en duurt totdat het onderliggende vermogen zich weer hersteld heeft. Uit berekeningen van Ortec Finance blijkt dat een solidariteitsreserve tussen de 5 en 10 procent van het vermogen in de meeste scenario's toereikend is.

De kans op korting, hoewel klein, kan in de Ortec-methode niet worden uitgesloten. Kokken, Nijman & Werker (2023) stellen een methodiek voor waarin de kans op nominale korting is uitgesloten. Bij pensionering wordt het vermogen opgedeeld in twee componenten, i) een garantievermogen waarmee een nominale garantie-uitkering is gedekt en ii) een toeslagvermogen dat risicodragend wordt aangehouden zodat periodiek kapitaal kan worden overgeheveld naar het garantievermogen, waardoor de pensioenuitkering levenslang wordt opgehoogd.

Dynamisch vullen

Sprenkels & Verschuren (2023) stellen een dynamisch vulbeleid voor de buffer voor. Uitgangspunt hiervan is dat er een groter deel van het overrendement naar de solidariteitsreserve gaat als die klein is en een kleiner deel wanneer de reserve op het gewenste peil is. Dit 'dynamisch vullen' maakt de solidariteitsreserve robuuster.

2.3 Onze bijdrage

De studies die we hier besproken hebben richten zich primair op vorm, omvang en techniek van de buffer. In deze bijdrage onderzoeken wij primair hoe groot het draagvlak is voor de opzet van de buffer en hoe dit draagvlak is samengesteld. We stellen onszelf eerst de vraag hoe vanuit de literatuur tegen solidariteit wordt aangekeken. We gebruiken vervolgens de gangbare concepten van solidariteitsvoorkeuren om de steun voor de buffer en de heterogeniteit in beeld te brengen voor een representatieve groep van deelnemers van bedrijfstakpensioenfondsen.

3. Bespreking inzichten academische literatuur

Solidariteit is een belangrijke drager voor het invoeren van de reservebuffer. Maar wat is solidariteit? De economische wetenschap is gebaseerd op de veronderstelling dat de mens gericht is op eigenbelang en er geen grondslag is voor solidariteit. Maar in werkelijkheid is er brede steun voor collectieve solidaire regelingen als gezondheidszorg, sociale zekerheid en werkloosheid. In de academische literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen drie vormen van solidariteit (Fehr et al. 2022, Potters et al. 2011).

1. Altruïsme: er wordt steun gegeven zonder de verwachting daarvoor iets terug te ontvangen. Eigenbelang speelt geen grote rol. Men blijkt vooral altruïstisch te zijn naar hen die slechter af zijn.
2. Wederkerigheid (reciprociteit): er wordt steun gegeven in de verwachting dat de ander ook steun geeft. Dit kan gemotiveerd zijn door welbegrepen eigenbelang, waarbij individuen begrijpen dat het samen dragen en delen van risico's op basis van faire regels de welvaart verhoogt. Verzekeringen op basis van kanssolidariteit passen hierbij. Fehr & Schmidt (1999) argumenteren dat individuen die in hoge mate wederkerig zijn een afkeer hebben van ongelijkheid (*inequality aversion*) en wederkerigheid naar draagkracht voorstaan.
3. Eigenbelang: er is geen zorg met de ander en geen steun naar de ander toe. Ook wordt niet verwacht dat anderen steun zullen verlenen.

In diverse studies, met name op het vlak van de experimentele economie, vinden we onderbouwing voor deze driedeling.¹ Vaak wordt hierin gebruikgemaakt van het concept van de dictator game, waarbij een individu een bedrag moet verdelen tussen zichzelf en een anonieme ander. Er is geen overleg, er is slechts één persoon die beslist (vandaar de naam dictator game).

De eerste dictator game is opgesteld door Kahneman et al. (1986). Kahneman en zijn coauteurs wilden testen in hoeverre individuen alleen gedreven werden door eigenbelang (zoals verondersteld in handboeken economie; de *homo economicus*) of dat zij ook bereid waren om voorbij hun eigenbelang te handelen.

In de studie van Kahnemann bleek bijna 70 procent van de deelnemers bereid om het bedrag te delen. De game is later door honderden onderzoeken herhaald met variatie in de context en toepassingen. Uit de meta-analyse van Engel (2012) gebaseerd op ruim 100 studies met 20.800 deelnemers komt naar voren dat 36,1 procent van alle

1 Bovenberg (2023) bespreekt hoe aan deze driedeling in het economieonderwijs vorm en inhoud is te geven.

deelnemers de ander niets wil geven. 16,7 procent kiest voor een gelijke verdeling en 5,4 procent geeft alles aan de ander. Het restant is verdeeld over de tussenposities. In het algemeen wordt in deze studies gevonden dat men bereid is om 40 tot 60 procent van het bedrag te delen met de ander (Fehr & Fischbacher, 2003).

Een ander belangrijk resultaat is dat de bereidheid om te delen groter is naarmate de sociale afstand kleiner is. Factoren als familieverwantschap, gedeelde sociale identiteit en een kleiner verschil in leeftijd dragen bij aan altruïsme. De bereidheid om te delen is ook groter naarmate men een hogere verwachting heeft van de solidariteit van de ander. Deze reciprociteit geeft aan dat naast puur altruïsme ook wederkerigheid van belang is.

De experimentele studies tonen verder aan dat voorkeuren voor solidaire regelingen sterk afhankelijk zijn van iemands eigen positie. Mensen in een relatief achtergestelde positie willen meer herverdelen dan die in een relatief bevoorrechte positie, wat aangeeft dat voorkeuren voor herverdeling duidelijk beïnvloed worden door eigenbelang. Maar ook wordt gevonden dat een deel van de mensen in een bevoorrechte positie een voorkeur heeft voor herverdelende arrangementen. Dit geldt met name als ongelijkheid vooral geweten wordt aan toeval (pech en geluk) en niet zozeer de uitkomst is van eigen inzet en toewijding (Potters et al., 2009, Tausch et al. 2013).

In een recente studie van Riedl et al. (2019) zijn deze concepten van solidariteit toegepast om voorkeuren te meten onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. In het onderzoek nemen deelnemers beslissingen in een dictator game, door de auteurs 'solidariteitsspel' genoemd, waarin echt geld op het spel staat. De deelnemers aan het solidariteitsspel moeten beslissen hoe ze geld met een andere deelnemer willen delen wanneer zij het geld krijgen terwijl de ander geen geld ontvangt. De resultaten laten zien dat deelnemers aan het spel bereid zijn om gemiddeld circa 40 procent van het ontvangen geld met de andere deelnemer te delen. Ook hier is sprake van een bias ten gunste van de eigen leeftijdsgroep. Ook maken de resultaten duidelijk dat de verwachtingen over de solidariteit van anderen sterk correleren met de eigen solidariteitsvoorkeuren. Verder verwachten deelnemers aan het spel minder te ontvangen dan ze zelf bereid zijn te geven. De gemeten solidariteitsvoorkeuren van de respondenten aan het solidariteitsspel zijn ook gerelateerd aan hun opvattingen over het Nederlandse pensioenstelsel. Hiertussen werd in het algemeen een zwakke samenhang gevonden.

In van der Heijden et al. (2011) worden aanpassingen in de AOW in een experimentele setting geëvalueerd. De respondenten blijken daarbij niet alleen oog te hebben voor het effect van deze aanpassingen op hun eigen positie, maar hebben ook zorg

voor de positie van oudere of jongere generaties en wegen deze mee in hun evaluatie. Het meewegen van andermans positie hangt sterk samen met altruïsme net als – weliswaar in mindere mate – met de voorkeur dat de uitkomsten fair dienen te zijn. Uit de studie komt naar voren dat jongeren meer altruïstisch naar ouderen zijn dan omgekeerd.

De inzichten uit de literatuur gebruiken we om het belang van de concepten altruïsme, wederkerigheid en eigenbelang te meten in de context van het nieuwe pensioencontract en specifiek in relatie tot de solidariteitsbuffer.

In overeenstemming met de literatuur vinden we dat respondenten meer solidariteit willen geven dan zij verwachten terug te ontvangen, dat men meer solidair wil zijn met individuen met dezelfde status (actief of gepensioneerd) en dat degenen die meer solidariteit verwachten ook meer solidair willen zijn. Ook vinden we een significante samenhang tussen de solidariteitsvoorkeuren en de onderschrijving van de regels voor het vullen van en uitdelen vanuit de buffer. We zijn ook in staat om de solidariteitsvoorkeuren te valideren met hiervoor geconstrueerde concepten.

4. Opzet onderzoek en dataset

Het onderzoek is uitgevoerd onder een online panel van onderzoeksbureau Etil. In totaal hebben 1.205 actieve deelnemers en 972 gepensioneerden van 38 bedrijfstakpensioenfondsen de vragenlijsten van het onderzoek ingevuld (van wie 1.763 de vragenlijsten volledig hebben ingevuld). Deze steekproef vormt een representatieve afspiegeling van de actieve deelnemers en gepensioneerden van 38 bedrijfstakpensioenfondsen in Nederland (zie Appendix B voor de details). Hiervan hebben 903 actieven en 860 gepensioneerden de vier vragen over wederkerigheid en altruïsme ingevuld. Het onderzoek is uitgevoerd in de periode november–december 2022.

4.1 Vragenlijst

De vragenlijst is voor de start van het onderzoek voorgelegd aan een kleine groep individuen zonder grote interesse in of kennis over pensioenen ('pilot').

De vragen en antwoorden zijn gecheckt op inhoud en bewoordingen door professionals met kennis en ervaring op het gebied van pensioencommunicatie. De pilot leverde geen grote verbeterpunten op voor de formulering van de vragen en antwoorden.

Het onderzoek is uitgevoerd in twee fasen, omdat het aantal relevante vragen te hoog was voor één onderzoek en omdat de uitleg bij sommige (complexe) vragen dermate lang was dat de vragenlijst te lang en belastend zou worden. Alle mensen die de vragenlijst van de eerste fase volledig hebben ingevuld zijn benaderd om ook de vragenlijst van de tweede fase van het onderzoek in te vullen. De vragenlijst is in te zien op pagina 44 [via deze link](#).

4.2 Uitdeel- en vulregels

Aan de respondenten is allereerst gevraagd hun oordeel uit te spreken over de doelen van de buffer en de wijze waarop de buffer gevuld wordt. De toelichting bij deze vragen is uitgebreid om de respondenten adequaat te informeren over het doel van de buffer. Elke respondent heeft daarom slechts twee van de drie manieren van vulling van de buffer voorgelegd gekregen en twee van de vier manieren van uitdelen. Deze zijn willekeurig geselecteerd.

Bij de uitdeelregels hebben de respondenten eerst de vraag gekregen of ze het eens of oneens zijn met het gebruiken van de buffer voor de voorgelegde uitdeelregel. Hierbij is aangegeven dat er bij gebruik van dit instrument dan minder beschikbaar is om de buffer anderszins in te zetten. Degenen die hiermee instemden, is vervolgens gevraagd te kiezen uit drie opties over de mate van bijsturing.

Concreet zijn de volgende vier uitdeelregels voorgelegd. Per regel zijn ook de drie opties aangegeven over de mate van bijsturing in het geval men het eens is met de betreffende regel:

- 'Mag de reservepot wat u betreft worden gebruikt om de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden te verhogen als de beleggingen tegenvallen?' Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'bij daling vanaf: a. 2%; b. 6%; c. 10%'.
- 'Mag de reservepot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden als de beleggingen tegenvallen?' Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'bij daling vanaf: a. 0%; b. 2%; c. 3%'.
- 'Mag de reservepot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de inflatie?' Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'stijging uitkering blijft achter bij inflatie met meer dan: a. 1%; b. 2%; c. 3%'.
- 'Mag de reservepot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden als we met z'n allen langer leven?' Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'bij daling vanaf: a. 0%; b. 2%; c. 3%'.

Daarna zijn aan iedere actieve deelnemer of gepensioneerde willekeurig twee van de drie manieren voorgelegd om de buffer te vullen. Opnieuw is hierbij instemming gevraagd over de mate van vulling:

- Mag de reservepot wat u betreft worden gevuld door een deel van de pensioenpremie niet in de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden terecht te laten komen, maar in de reservepot? Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'a. 1% ; b. 10% ; c. 15% van de premie'
- Mag de reservepot wat u betreft worden gevuld met het extra geld dat overblijft uit de beleggingen? Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'a. 1% ; b. 5% ; c. 10% van het rendement'.
- Mag de reservepot wat u betreft worden gevuld door de pensioeninkomens van gepensioneerden harder te laten stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten, maar niet veel harder? Ja/Nee
Zo ja, dan keuze uit: 'afromen indexatie als indexatie hoger is dan inflatie met meer dan: a. 1% ; b. 2% ; c. 3%'.

4.3 Aanvullende vragen

Na de vragen over de buffer zijn er vragen gesteld over solidariteitsvoorkeuren. Ook hebben we vragen gesteld om de gemeten solidariteitsvoorkeuren te kunnen valideren, waaronder vragen in de traditie van de dictator game en belastingvoorkeuren. De

antwoorden van de deelnemers aan het onderzoek zijn aangevuld met een selectie van gegevens van de onlinepanelleden die standaard bekend zijn. Ook zijn er vragen gesteld over de gewenste solidariteit in pensioenen en breder, over het vertrouwen in het eigen pensioenfonds en vragen over risicoaversie en verliesaversie.

Het is zinvol om een aantal vragen toe te lichten.

Solidariteitsvoorkeuren

De respondenten kregen vier vragen voorgelegd om hun houding ten aanzien van wederkerigheid en altruïsme te meten, zie hieronder. De respondenten hadden de keuze uit zeven antwoordopties, oplopend van 'helemaal niet' naar 'heel veel'.

Twee vragen over wederkerigheid:

- Vraag a: Hoe solidair wilt u zijn met werkenden?/Hoe solidair wilt u zijn met gepensioneerden?
- Vraag b: Hoeveel solidariteit verwacht u van werkenden?/Hoeveel solidariteit verwacht u van gepensioneerden?

Twee vragen over altruïsme:

- Vraag a: In hoeverre bent u bereid om anderen te helpen zonder dat u van hen iets terug verwacht, als het gaat om werkenden?/In hoeverre bent u bereid om anderen te helpen zonder dat u van hen iets terug verwacht, als het gaat om gepensioneerden?
- Vraag b: In hoeverre verwacht u dat anderen u zullen helpen zonder er iets voor terug te verwachten, als het gaat om werkenden?/In hoeverre verwacht u dat anderen u zullen helpen zonder er iets voor terug te verwachten, als het gaat om gepensioneerden?

Ter **validering** van de solidariteitsvoorkeuren hebben we drie specifieke variabelen uitgevraagd.

1. Loterij: deze variabele is uitgevraagd als alternatieve maat voor altruïsme.

Respondenten kregen de vraag: 'U heeft een prijs van €10.000 gewonnen in de Postcode Loterij. Geef aan hoe u dit bedrag wilt toedelen.'. De zeven antwoordopties varieerden oplopend van 'geheel aan mezelf' naar 'geheel aan een goed doel'.

2. Belastingprogressiviteit: deze variabele is uitgevraagd als alternatief om wederkerigheid naar draagkracht te meten. De volgende vraag is voorgelegd:

'Het gemiddelde belastingtarief in Nederland is ongeveer 39 procent. Wat vindt u dat het gemiddelde belastingtarief behoort te zijn voor de volgende inkomensgroepen?'

	19%	29%	39%	49%	59%
Lage inkomens	0	0	0	0	0
Middeninkomens	0	0	0	0	0
Hoge inkomens	0	0	0	0	0

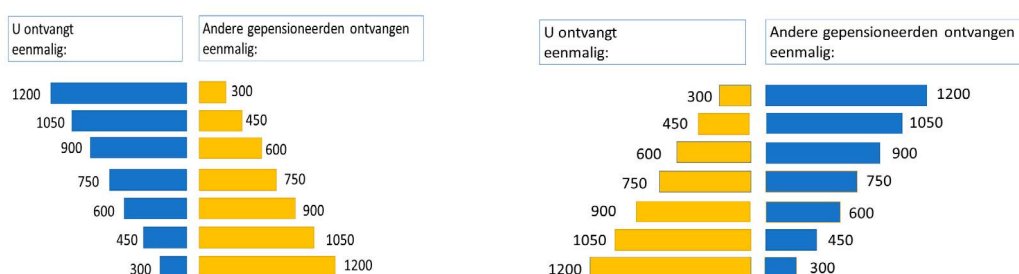
De variabele progressiviteit is per respondent bepaald als het verschil tussen het tarief voor de hoge inkomens minus het tarief voor de lage inkomens.

- 3. Dictator game:** een dictator game is in de literatuur vaak gebruikt om te testen in hoeverre individuen enkel gedreven zijn door eigenbelang of ook bereid zijn om te delen. De game is dan te gebruiken als een alternatieve meting voor de mate van wederkerigheid en altruïsme.

In onze game kregen de respondenten twee vragen voorgelegd. Beiden zijn in de context geplaatst van het uitdelen en vullen van de buffer. In de eerste vraag is aan de respondenten uitgelegd dat er sprake is van een tegenvaller in de beleggingen en dat de buffer kan worden ingezet om het effect van de tegenvaller op de vermogens of de uitkeringen te compenseren. Aan de respondenten de vraag om een bijdrage van 1.500 euro te verdelen over zichzelf en een ander met dezelfde status (actief of gepensioneerd). De keuze bestond uit zeven opties, getoond met onderstaande figuren. Elk van de respondenten kreeg een van de twee varianten (op- of aflopend) willekeurig voorgelegd.

Diagram A toont dat de eerste optie voor deelnemers is: 1.200 euro aan zichzelf toedelen en 300 euro aan de ander. De laatste optie is omgekeerd: 300 euro aan zichzelf toedelen en 1.200 aan de ander. Deelnemers konden ook gaan voor een van de vijf tussengelegen opties.

Diagram A: zeven verdeelopties

In de tweede vraag is uitgelegd dat sprake is van een meevaller in de beleggingen die aangewend kan worden voor de buffervulling. Hoe wil de respondent dat een vulling van 1.500 opgebracht wordt? De respondent kan ervoor kiezen om zelf een grotere bijdrage te leveren aan het vullen van de buffer, waardoor anderen – met dezelfde status – een kleinere bijdrage leveren. Het omgekeerde kan ook: de respondent kiest ervoor om anderen een grotere bijdrage te laten leveren. Ook hier weer zeven opties, waarvan de eerste: 1.200 euro als eigen bijdrage en 300 euro als bijdrage door een ander. En de zevende/laatste optie: 300 euro als eigen bijdrage en 1.200 euro door een ander. De twee varianten (op- en aflopend) zijn ook hier willekeurig toegedeeld.

De mate van risicoaversie

Het is te verwachten dat meer risicoaversie zal leiden tot meer behoefte aan solidariteit (Gärtner et al. 2017). Meer risicomijdende individuen zullen vanwege deze behoefte meer bereid zijn om de buffer en bijbehorende regels te steunen. Risicoaversie is uitgevraagd met een kwalitatieve vraag: 'Hoe zou u in het algemeen uw houding ten opzichte van uw pensioen omschrijven?' De respondenten zeven antwoordmogelijkheden, oplopend van 'zo weinig mogelijk risico' naar 'zo veel mogelijk risico'.

De mate van verliesaversie

Het is te verwachten dat individuen met een hoge verliesaversie minder bereid zijn om bij te dragen aan de buffer. Verliesaversie is gemeten met een vraag waarin respondenten maximaal zeven keuzes kregen voorgelegd (vgl. Gächter et al. 2022). Bij de eerste keuze kon men een voorkeur aangeven voor optie A: 1.000 euro zeker, of optie B: de uitkomst van een loterij met twee uitbetalingen van respectievelijk 1.000 euro en 1.040 euro, elk met 50 procent kans. Bij optie B werd de eerste uitbetaling vervolgens stapsgewijs verlaagd van 1.000 euro naar uiteindelijk 950 euro, waardoor ten opzichte van optie A een verliespositie ontstaat. De mate van verliesaversie werd vastgesteld bij die stap waar men kiest voor optie A.

4.4 Dataset

De onderstaande tabel geeft informatie over variabelen die in de analyse zijn gebruikt, opgesplitst naar actieven en gepensioneerden (zie Appendix B voor informatie over de representativiteit van de steekproef).

Tabel 1: Beschrijvende statistiek²

	Range	Werkenden		Gepensioneerden	
Aantal		903		860	
		gemiddelde	st.dev	gemiddelde	st.dev
Leeftijd	18-90	44.70	13.10	71.60	5.00
Inkomen	1-6	4.04	1.50	2.90	1.30
Opleiding	1-10	6.24	2.21	5.29	2.67
Geslacht	M	0.55	0.49	0.61	0.48
Altruïsme	4-28	17.10	4.00	16.30	3.80
Wederkerigheid	4-28	20.00	3.90	20.33	3.50
Risicoaversie	1-7	4.68	1.48	5.06	1.42
Verliesaversie	1-7	3.32	2.36	3.34	2.37
Vertrouwen eigen fonds	1-5	3.12	0.86	3.20	0.95
Gewenste pensioensolidariteit	3-21	14.52	3.30	15.03	3.38
Loterij	1-7	2.52	1.52	2.70	1.67
Dictator game	-6 - +6	-0.81	2.28	-0.58	1.71
1. Belastingtarief lage inkomens	19%-59%	27.8	27.2	23.1	15.5
2. Belastingtarief midden inkomens	19%-59%	33.2	26.9	32.8	22.6
3. Belastingtarief hoge inkomens	19%-59%	44.7	48.7	49.8	43.8
4. Belastingprogressiviteit ('4=3-1)	-40% - +40%	16.8	15.3	26.6	11.7

- 2 Het bereik van de variabelen is in het voorgaande omschreven of spreekt voor zich. De variabele 'inkomen' kent zes niveaus en loopt van laag (1): 10k-20k naar hoog (6): meer dan 100k. De tien klassen van 'opleiding' zijn oplopend geordend van laag (1): basisschool naar hoog (10): gepromoveerd. De gewenste pensioensolidariteit is de optelsom van de antwoorden op de vragen over verwachte solidariteit bij ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen, waarbij de respondenten zeven keuzemogelijkheden hadden, van 'geen' oplopend naar 'heel veel' (vergelijk ook Figuur 1, paragraaf 5.2.1).

5. Resultaten

5.1 Draagvlak buffer groot

De onderstaande tabel toont de voorkeur van de groepen actieven en gepensioneerden voor de verschillende manieren om de gezamenlijke buffer te vullen en uit te delen. De respondenten hadden hierbij de keuze tussen 'eens' en 'oneens'. De steun is groot: de meeste manieren om de buffer te vullen of te besteden kunnen rekenen op steun van driekwart van de deelnemers van bedrijfstakpensioenfondsen.³

Gepensioneerden hebben begrijpelijkerwijs veel steun (rond 90%) voor de maatregelen die de uitkeringen op peil houden. Ook is er ondersteuning voor het aanvullen van de pensioenpotten van de actieven in geval van een daling. Deze steun is evenwel minder groot dan de steun voor het aanvullen van pensioeninkomens, zowel onder gepensioneerden als onder de actieven.

De buffer dient ook gevuld te worden. Er is veel steun voor het vullen van de buffer via het afkomen van overrendementen (dit is het excesrendement boven het beschermingsrendement) en overindexatie (dit is de extra indexatie boven de

Tabel 2: Onderschrijving ('eens') door actieven en gepensioneerden voor regels voor vullen en uitdelen van de reservebuffer

VULLEN	Actieven	Gepensioneerden
Premie	54%	67%
Overrendement	85%	77%
Overindexatie	72%	73%
UITDELEN	Actieven	Gepensioneerden
Daling vermogen actieven	69%	46%
Daling uitkeringen gepensioneerden	78%	97%
Langlevensrisico	76%	86%
Koopkracht uitkeringen	78%	93%

- 3 Bij nader inzien hadden we in de survey ook een vraag moeten opnemen over de support voor de instelling van de buffer als zodanig. Indirect hebben we hier echter wel zicht op. Elke respondent kreeg twee vulregels en twee uitdeelregels voorgelegd. We vinden dat een meerderheid, te weten 1.222 van de 2.173 respondenten, drie of vier keer met 'eens' heeft geantwoord op de voorgelegde vier regels (56%). Een kleine groep van 72 respondenten heeft vier keer 'oneens' aangevinkt. Voor deze groep is te stellen dat deze de buffer zonder meer afwijst (3,3%). 261 respondenten kruisten één keer 'eens' aan. Van 618 respondenten komt geen eenduidig beeld naar voren: twee keer 'eens', twee keer 'oneens'. Het gemiddeld aantal keren 'eens' is 2,68.

inflatie). Minder steun, hoewel toch nog van een ruime helft van de respondenten, is er voor het deels gebruiken van de premie voor het vullen van de buffer.

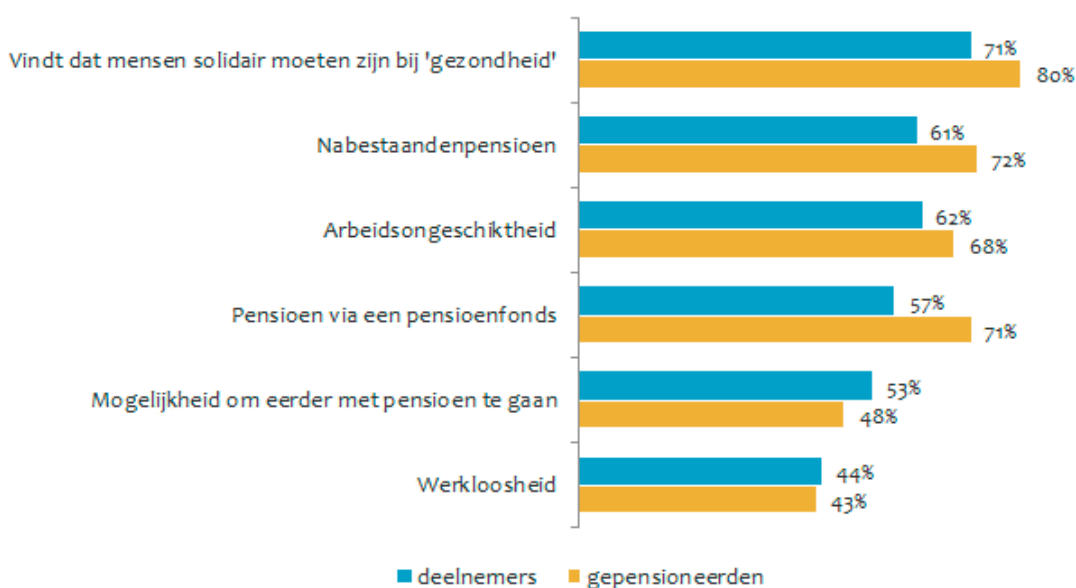
5.2 Solidariteitsvoorkeuren

Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden en voorkeuren van de deelnemers zijn aanvullende vragen gesteld.

5.2.1 Gewenste solidariteit

We hebben de vraag gesteld welke mate van solidariteit men wenst in pensioenregelingen (ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen, vroegpensioen en arbeidsongeschiktheid). Dit hebben we ook gevraagd voor gezondheids- en werkloosheidsregelingen waarin solidariteit eveneens een rol speelt. De gewenste solidariteit in pensioenregelingen houdt het midden tussen solidariteit in gezondheidsregelingen (twee derde) die dekking geven voor risico's die ieder kan treffen en solidariteit in werkloosheidsregelingen (minder dan de helft) en vroegpensioen (rond de helft).

Figuur 1: Gewenste solidariteit in collectieve regelingen

5.2.2 Driedeling in solidariteit

De onderstaande figuur geeft een samenvatting van de antwoorden op de vragen over wederkerigheid en altruïsme. Respondenten konden bij elke vraag hun voorkeur aangeven op een schaal van 1 tot 7. Een score hoger dan 4 is geclassificeerd als 'bereid om wederkerig solidair of altruïstisch te zijn' of als 'verwacht wederkerige solidariteit of altruïsme terug te ontvangen'.

Figuur 2: Solidariteitsvoorkeuren van werkenden en gepensioneerden

Wederkerigheid		
	Actieven	
	willen solidair zijn met	verwachten solidariteit van
Actieven	73%	60%
Gepensioneerden	67%	56%
	Gepensioneerden	
	willen solidair zijn met	verwachten solidariteit van
Actieven	71%	48%
Gepensioneerden	86%	65%
Altruïsme		
	Actieven	
	willen altruïstisch zijn met	verwachten altruïsme van
Actieven	46%	35%
Gepensioneerden	49%	30%
	Gepensioneerden	
	willen altruïstisch zijn met	verwachten altruïsme van
Actieven	35%	15%
Gepensioneerden	49%	25%

Drie observaties op basis van figuur 2:

1. Men is meer wederkerig solidair dan altruïstisch. Meer dan 50 procent wil wederkerig solidair zijn en meer dan 50 procent verwacht wederkerigheid terug. Voor altruïsme geldt dat minder dan de helft altruïsme wil geven en verwacht terug te ontvangen.
2. Men wil meer geven dan ontvangen. Zowel actieven als gepensioneerden willen meer solidariteit geven dan dat ze terugverwachten van anderen. Ook zijn zowel actieven als gepensioneerden meer bereid altruïstisch te zijn dan ze zelf verwachten terug te ontvangen.
3. Men kent meer wederkerige solidariteit en altruïstisme met de eigen groep dan met de ander. Actieven zijn meer altruïstisch en wederkerig solidair met andere actieven. Ook gepensioneerden zijn meer altruïstisch en wederkerig solidair met andere gepensioneerden.

Deze bevindingen zijn in overeenstemming met de literatuur (vgl. Riedl et al. 2019). We vinden ook dat de solidariteit groter is als de verwantschap groter is (status en

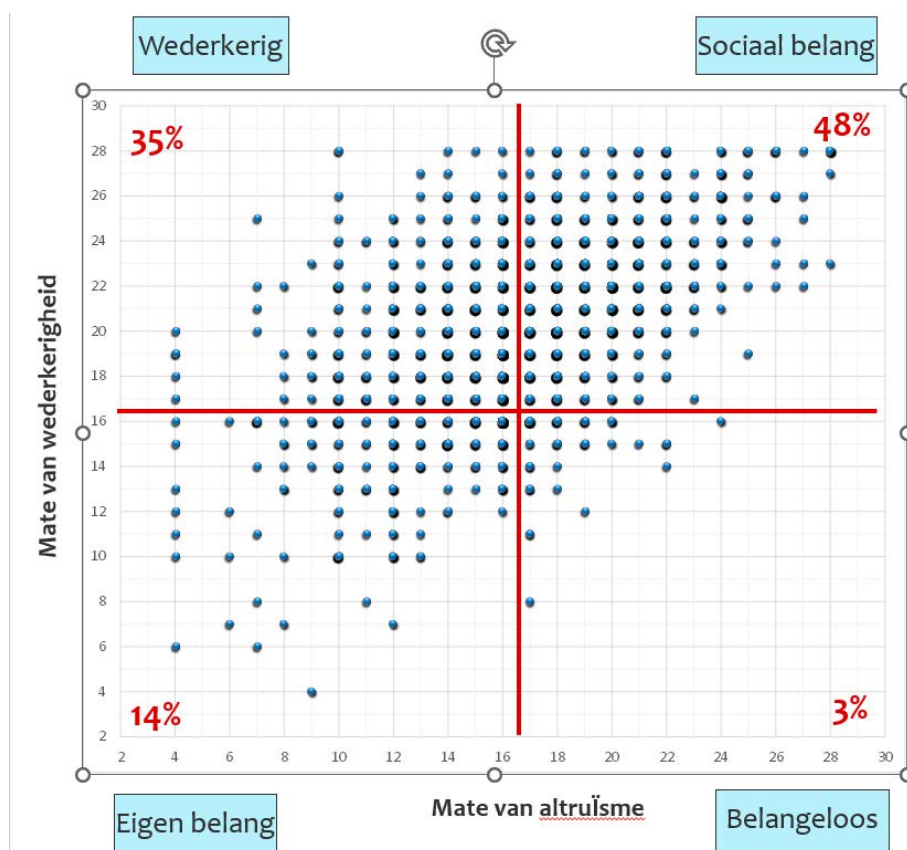
leeftijd) en dat men per saldo meer solidariteit wil geven dan men zelf verwacht terug te ontvangen.

5.3 Driedeling

Uit het voorgaande construeren we twee nieuwe variabelen: i) de 'mate van wederkerigheid' en ii) de 'mate van altruïsme'. Deze variabelen zijn bepaald door de optelsom van de antwoorden op de vier vragen over wederkerigheid en altruïsme. De respondenten konden per vraag een keuze maken op een schaal van 1 (laagst) tot en met 7 (hoogst). Het bereik van de variabele loopt dan ook van 4 naar maximaal 28. Hoe hoger de score, hoe meer wederkerig/altruïstisch men is.

De onderstaande figuur geeft alle 1.572 individuen weer die de vier vragen over altruïsme en wederkerigheid hebben beantwoord. Elke blauwe punt omvat een of meer respondenten met de betreffende combinatie van de scores op wederkerigheid en altruïsme. De begrenzing van de vier kwadranten is gezet tussen 16 en 17; dit is halfweg het minimum van 4 en het maximum van 28. De benaming van de kwadranten typeert de vier subgroepen.

Figuur 3: Ordening van respondenten in subgroepen op basis van de mate van wederkerigheid en altruïsme

De groep Eigenbelang (14% van actieven en gepensioneerden in de steekproef) bestaat uit respondenten voor wie wederkerigheid en altruïsme niet erg belangrijk zijn. Deze groep lijkt primair geïnteresseerd in de eigen positie, verwacht geen steun van de ander en wil ook geen steun geven aan de ander.

Individueen in de groep Wederkerigheid (35% van de actieven en gepensioneerden) vinden wederkerigheid belangrijk, maar altruïsme minder belangrijk. Ze willen solidair zijn, maar dan wel vanuit de verwachting dat van de ander ook steun wordt ontvangen. Deze groep hecht ook sterk aan eigenbelang en zal (verplichte) tweezijdige solidariteit ondersteunen uit welbegrepen eigenbelang.

De groep Sociaal Belang (48% van alle actieven en deelnemers) bestaat uit individuen die zowel wederkerigheid als altruïsme belangrijk vinden. Deze groep is bereid om de ander te steunen zonder dat per se een tegendienst nodig is.

5.4 Voorkeuren ten aanzien van de vul- en uitdeelregels van de reservebuffer

In tabel 2 is gerapporteerd welke vul- en verdeelregels de respondenten willen ondersteunen. Deze paragraaf zoomt in op de achtergronden van de deelnemers die deze instrumenten ondersteunen. We concentreren ons op de meest voor de hand liggende instrumenten, te weten:

- a) het vullen van de buffer via afroeping van overrendementen
- b) het vullen van de buffer via een deel van de premies
- c) uitdeling vanuit de buffer voor aanvulling van gekorte pensioenuitkeringen
- d) uitdeling vanuit de buffer voor aanvulling van een daling van de pensioenpotten van de actieven

Tabel 3 informeert over de ondersteuning van de vulregels. We maken gebruik van logit regressies met als afhankelijke variabele de steun voor vulling via premies of afroeping van overrendementen. We kijken naar de steun voor deze instrumenten met het oog op de status van de deelnemers, actief of gepensioneerd. Vervolgens evalueren we voor de gemeten solidariteitsvoorkeuren wat betreft mate van wederkerigheid en altruïsme. Ten slotte kijken we naar de drie subgroepen die met deze solidariteitsvoorkeuren zijn geconstrueerd. We controleren niet voor andere variabelen; dit om multicollineariteit te voorkomen (vergelijk hiertoe ook tabel 7, par. 5.7).

De regressies 1 tot 5 laten zien dat de actieven significant minder ondersteuning willen geven voor het vullen van de buffer via premies dan de gepensioneerden. Het vullen van de buffer via overrendementen kent geen significante grotere steun of afwijzing door actieven en gepensioneerden. De subgroep Sociaal belang ondersteunt

Tabel 3: Steun voor vulregels (logit regressies)

Dependent variable: Premies betalen					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Actieven	-0.474*** (0.124)	-0.406*** (0.123)	-0.439*** (0.123)	-0.426*** (0.123)	-0.413*** (0.123)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.066*** (0.016)				
Wederkerigheid		0.034** (0.016)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.260** (0.123)		
Wederkerigheid				-0.034 (0.129)	
Eigenbelang					-0.456*** (0.169)
Constant	-0.245 (0.268)	0.135 (0.340)	0.712*** (0.104)	0.838*** (0.104)	0.887*** (0.093)
Observations	1,183	1,183	1,183	1,183	1,183
Log Likelihood	-753.416	-760.168	-760.131	-762.323	-758.782
Akaike Inf. Crit.	1,512.832	1,526.337	1,526.261	1,530.645	1,523.564

Dependent variable: Afroming overrendementen					
	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
Actieven	0.099 (0.153)	0.168 (0.152)	0.129 (0.152)	0.136 (0.152)	0.168 (0.152)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.067*** (0.019)				
Wederkerigheid		0.071*** (0.021)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.435*** (0.154)		
Wederkerigheid				-0.143 (0.157)	
Eigenbelang					-0.421** (0.204)
Constant	0.356 (0.318)	0.003 (0.421)	1.236*** (0.122)	1.481*** (0.125)	1.477*** (0.110)
Observations	1,170	1,170	1,170	1,170	1,170
Log Likelihood	-550.025	-550.225	-552.098	-555.734	-554.131
Akaike Inf. Crit.	1,106.051	1,106.450	1,110.195	1,117.468	1,114.262

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

beide vulinstrumenten, waarbij de steun voor overrendementen iets sterker is dan die voor premies, de Eigenbelang-subgroep wijst beide af.

Tabel 4: Steun voor uitdeelregels (logit regressies)

Dependent variable: Vermogens werkenden aanvullen					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Actieven	0.893*** (0.140)	0.969*** (0.141)	0.919*** (0.139)	0.910*** (0.139)	0.960*** (0.140)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.085*** (0.019)				
Wederkerigheid		0.077*** (0.019)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.404*** (0.139)		
Wederkerigheid				-0.211 (0.144)	
Eigenbelang					-0.554*** (0.204)
Constant	-1.717*** (0.324)	-1.890*** (0.404)	-0.505*** (0.116)	-0.235** (0.112)	-0.259*** (0.098)
Observations	884	884	884	884	884
Log Likelihood	-577.000	-579.430	-583.525	-586.687	-584.006
Akaike Inf. Crit.	1,160.000	1,164.861	1,173.051	1,179.374	1,174.013

Dependent variable: Kortingen gepensioneerden opheffen					
	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
Actieven	-1.730*** (0.243)	-1.652*** (0.241)	-1.710*** (0.242)	-1.707*** (0.243)	-1.667*** (0.241)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.058** (0.024)				
Wederkerigheid		0.072*** (0.026)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.516*** (0.197)		
Wederkerigheid				-0.314 (0.207)	
Eigenbelang					-0.382 (0.256)
Constant	1.898*** (0.434)	1.394** (0.548)	2.621*** (0.226)	2.962*** (0.234)	2.891*** (0.220)
Observations	879	879	879	879	879
Log Likelihood	-341.692	-340.696	-341.135	-343.462	-343.535
Akaike Inf. Crit.	689.383	687.392	688.271	692.924	693.071

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

Tabel 4 geeft de support weer voor twee uitdeelinstrumenten, te weten: i) aanvulling van de vermogens van actieven in geval van een daling van de pensioenpot en ii)

Tabel 5: Steun voor de omvang van inzet van vul- en uitdeelregels, conditioneel op onderschrijving van de regels door de respondenten (probit ordered logistic regressies)

Dependent variable: Omvang inzet vulregels					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Actieven	-0.057 (0.085)	-0.009 (0.085)	-0.032 (0.085)	-0.024 (0.085)	-0.013 (0.085)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.041*** (0.011)				
Wederkerigheid		0.038*** (0.011)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.179** (0.085)		
Wederkerigheid				-0.008 (0.089)	
Eigenbelang					-0.368*** (0.122)
Observations	1,763	1,763	1,763	1,763	1,763

Dependent variable: Omvang inzet uitdeelregels					
	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
Actieven	0.164* (0.085)	0.236*** (0.085)	0.190** (0.085)	0.187** (0.085)	0.227*** (0.085)
Voorkeuren					
Altruïsme	0.057*** (0.011)				
Wederkerigheid		0.051*** (0.011)			
Subgroepen					
Sociaal belang			0.408*** (0.085)		
Wederkerigheid				-0.256*** (0.090)	
Eigenbelang					-0.350*** (0.120)
Observations	1,763	1,763	1,763	1,763	1,763

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

aanvulling van pensioenuitkeringen bij kortingen. De support voor beide instrumenten verschilt naar status. De actieven geven significant meer steun aan aanvulling van hun eigen vermogenspotten, de gepensioneerden juist vaker aan het wegwerken van kortingen op hun pensioenen. Ook zien we dat de steun voor beide instrumenten groter is naarmate deelnemers een grotere voorkeur kennen voor solidariteit, waarbij

individueen uit de subgroep Sociaal belang de twee instrumenten significant meer ondersteunen en individuen uit de Eigenbelang-subgroep juist minder.

Aan de deelnemers die een specifieke vul- of uitdeelregel onderschrijven is ook de vraag voorgelegd in welke mate de regel moet worden toegepast. We verwachten dat de mate van altruïsme en de mate van wederkerigheid beide positief bijdragen aan de steun voor de mate van inzet van de regels. We hebben dit getest met een methodiek van geordende logistieke regressie.⁴ **Tabel 5** rapporteert hierover.

We zien inderdaad dat naarmate respondenten meer wederkerig en meer altruïstisch zijn er ook meer steun is voor een grote inzet van de regels en dat de subgroep Sociaal belang significant meer steun en de subgroep Eigenbelang significant minder steun verleent.

5.5 Verdeling solidariteitsvoorkeuren over fondsen

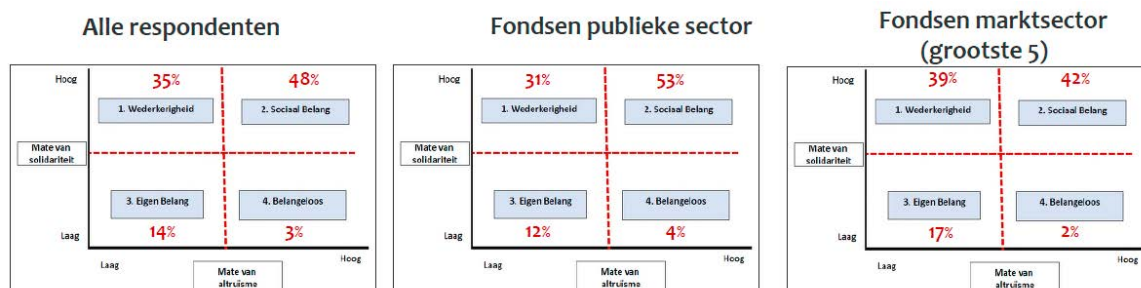
We hebben ook geëvalueerd voor de verdeling van de solidariteitsvoorkeuren over de grote bedrijfstakpensioenfondsen, gegroepeerd naar fondsen van de publieke sector (40,9% van alle respondenten) en het samenstel van de vijf grootste fondsen in de marktsector (45,7% van alle respondenten).

De onderstaande **figuur 4** laat zien dat de publiekesectorfondsen relatief veel deelnemers in het Sociaal belang-kwadrant tellen ten opzichte van de verdeling van alle respondenten. In de kwadranten Wederkerigheid en Eigenbelang hebben de publiekesectorfondsen een relatief kleiner belang ten opzichte van de verdeling van alle respondenten.

De populaties van de vijf grootste marktfondsen zijn ten opzichte van alle respondenten juist ondervertegenwoordigd in de subgroepen Sociaal belang en Belangeloos, maar oververtegenwoordigd in de subgroepen Eigenbelang en Wederkerigheid. Voor drie van de vier subgroepen zijn de verschillen tussen de publieke en marktsector ook sterk significant op basis van de Wilcoxon-toets ($p < 0.01$).

4 Een respondent kreeg willekeurig twee vulregels en twee uitdeelregels voorgelegd. Was een deelnemer het eens met een regel, dan werden vervolgens drie opties voorgelegd, oplopend geordend van 'minste inzet' naar 'meeste inzet' (vgl. par. 4.1). Bij de vulregel via de premie kregen de respondenten als geordende keuze 5%, 10% en 15% van de premie. We hebben per regel de keuze voor de optie met het minste effect één punt gegeven, de middenoptie twee punten en de optie met het meeste effect drie punten. Per respondent zijn voor de twee voorgelegde vulregels de antwoorden opgeteld. Dit is ook gedaan voor de twee uitdeelregels. Daarna hebben we een test gedaan aan de hand van de methodiek van geordende logistieke regressie met als afhankelijke variabele de som van de optelling van de antwoorden bij de vier regels.

Figuur 4: Relatieve verdeling van subgroepen bij pensioenfondsen

	Alle respondenten	Publieke sector	Marktsector (grootste 5)	p-value (wilcoxon)
Wederkerigheid	34.6%	30.8%	39.1%	0.0000
Sociaal belang	48.3%	53.5%	42.2%	0.0056
Eigen belang	14.0%	12.2%	16.6%	0.0020
Belangeloos	3.1%	3.5%	2.1%	0.0586
	100.0%	100.0%	100.0%	

5.6 Validering

We valideren de door ons geconstrueerde driedeling in de groepen Eigenbelang, Wederkerigheid en Sociaal Belang aan de hand van drie variabelen. De groep Belangeloos is zo klein dat we deze niet hebben meegenomen in de analyses.

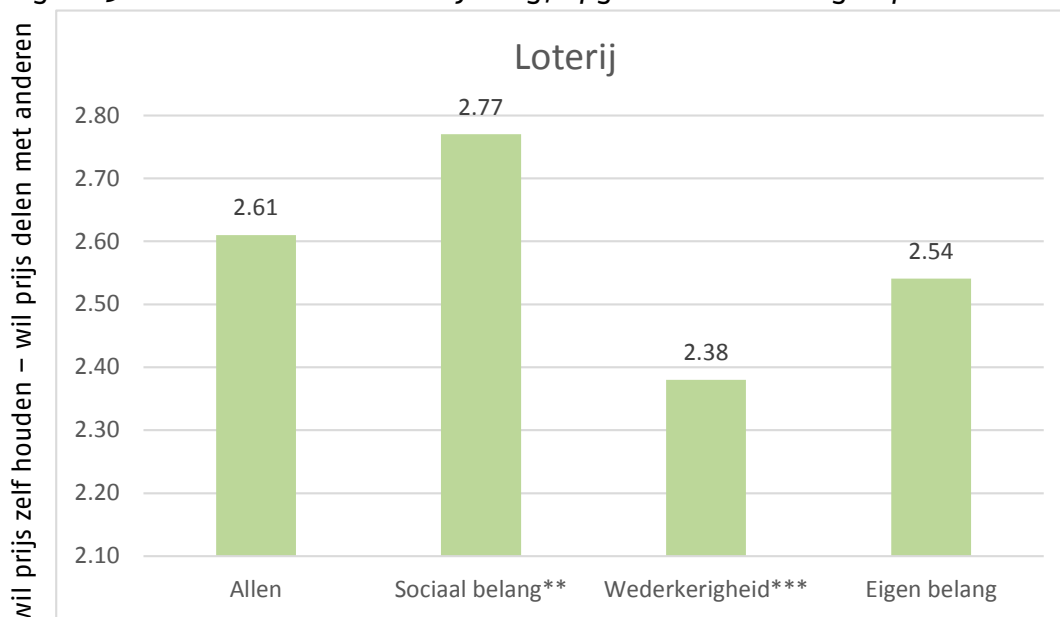
Loterij

Figuur 5 toont hoe de loterijvraag is beantwoord door de drie subgroepen afzonderlijk en door de groep als geheel. Bij de loterij kregen de deelnemers de vraag om de prijs geheel aan zichzelf toe te delen (1) of geheel aan een goed doel (7). De altruïstisch ingestelde subgroep is inderdaad het meest bereid te delen⁵ ($M=2,77$; $p=0.0120$). De Wederkerigheid-subgroep, gericht op tweezijdigheid met de ander, wil het minst delen ($M=2,38$, $p=0.0002$). De subgroep Eigenbelang houdt een middenpositie, maar het gemiddelde van deze groep wijkt niet significant af van het algemeen gemiddelde ($M=2,54$, $p=0.5214$).

Dictator game

In onze vragenlijst hebben we ook een variant van de dictator game opgenomen. In het kader hiervan hebben we de respondenten twee vragen gesteld. Bij de eerste

⁵ M staat voor het gemiddelde van de verdeling. De p-waarden zijn bepaald met de Wilcoxon-rank-sum-methode, waarmee getoetst kan worden of de gemiddelden van twee verdelingen van elkaar verschillen. We vergelijken de verdeling van de betreffende subgroep met die van de groep als geheel.

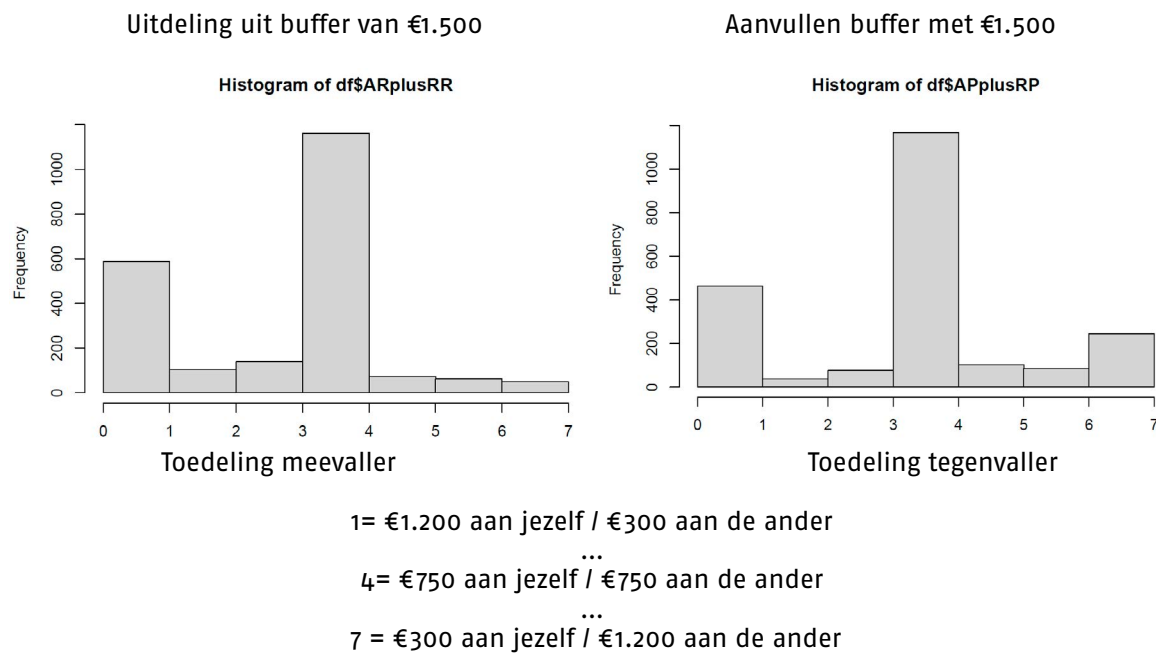
Figuur 5: Resultaten van de loterijvraag, opgedeeld naar subgroepen

vraag moesten zij een meevaller gebruiken voor het vullen van de gezamenlijke buffer. Ze konden ervoor kiezen om i) zelf een grotere bijdrage te leveren aan het vullen van de buffer dan anderen (met dezelfde status) of ii) anderen een grotere bijdrage te laten leveren.

Bij de tweede vraag was sprake van een tegenvaller, namelijk een aanvulling van de buffer met 1.500 euro, te verdelen tussen de respondent en een ander met dezelfde status. De variabele 'dictator game' (DG) is geconstrueerd uit het verschil tussen het antwoord op de eerste vraag en die op de tweede vraag. Hoe hoger de DG-variabele is, hoe meer de respondent als altruïstisch gekenmerkt kan worden. De twee histogrammen in **figuur 6** laten de verdeling over beide variabelen zien. Er is een grote groep met een voorkeur voor een gelijke verdeling met de ander, zowel wat betreft de meevaller als de tegenvaller. Wel zijn er relatief meer respondenten die de meevaller aan zichzelf willen toedelen in vergelijking met de toedeling van een tegenvaller. Met andere woorden: relatief meer respondenten ontvangen liever een bijdrage uit de buffer dan dat ze daaraan een bijdrage leveren.

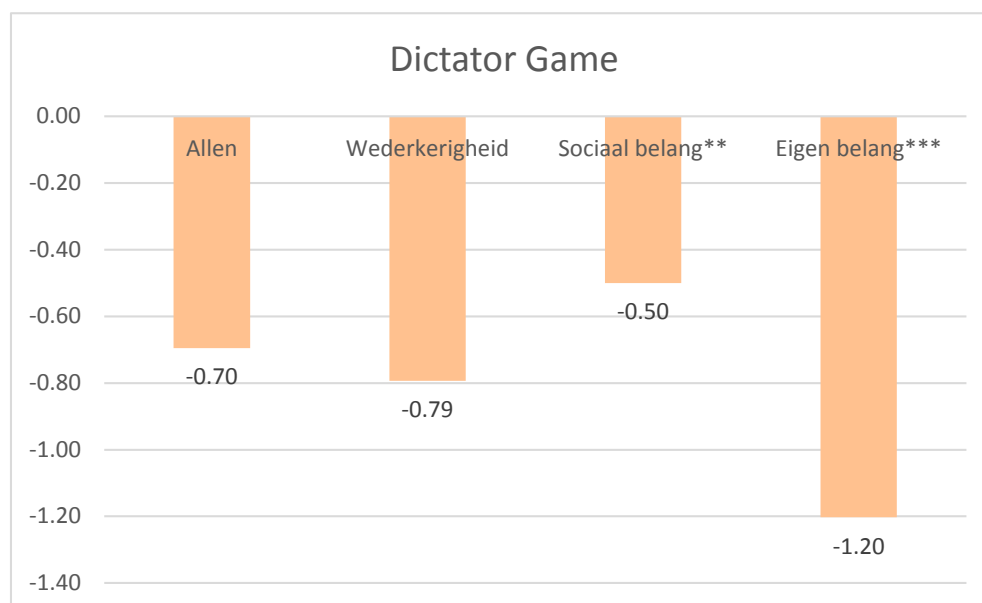
In **figuur 7** zijn de resultaten van de dictator game (DG) voor de subgroepen weergegeven. Het gemiddelde van de DG komt uit op -0.70 . Voor de subgroep Sociaal belang komt de DG-variabele significant hoger uit ($M = -0.50$; $p=0.0331$). De personen in deze groep willen dus relatief vaak een groter deel van de tegenvaller voor hun rekening nemen dan betalen aan de ander. De groep Eigenbelang heeft een fors lagere uitkomst voor de DG ($M = -1.20$, $p=0.0017$). De groep Wederkerigheid houdt een middenpositie ($M=-0.79$).

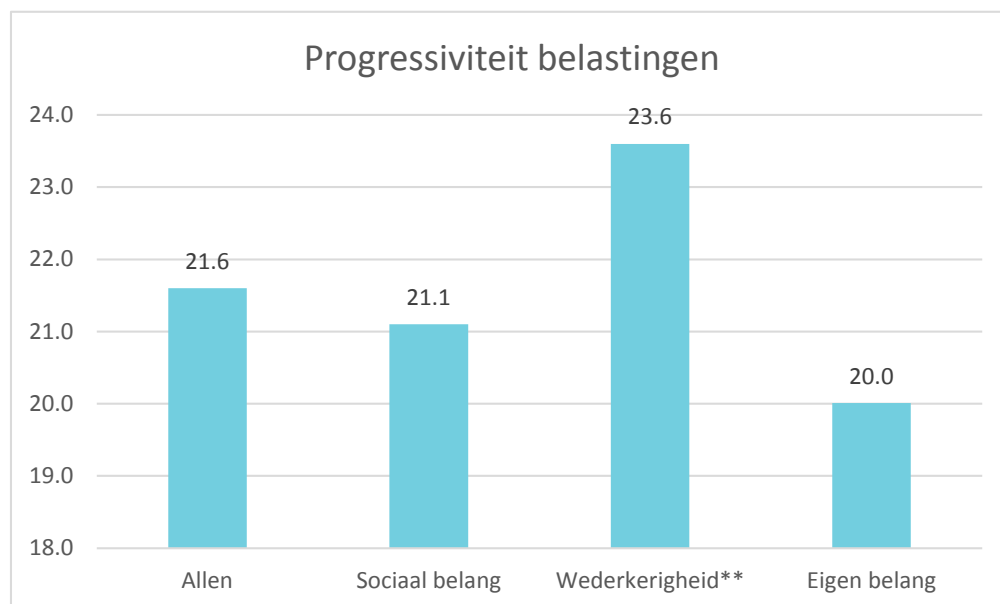
Figuur 6: Resultaten dictator game, opgedeeld naar toedeling meevaller en toedeling tegenvaller

We hebben ook gecheckt naar status: gepensioneerden komen uit op $M = -0,58$ en actieven op $M = -0.80$. Volgens de maat van de DG zijn gepensioneerden dan ook wat altruïstischer dan werkenden. Dit is ook een algemene bevinding in de literatuur (Engel, 2012).

Figuur 7: Resultaten dictator game opgedeeld naar subgroepen

Figuur 8: Resultaten belastingprogressiviteit opgedeeld naar subgroepen

Progressiviteit belastingen

Fehr en co-auteurs betogen in een aantal papers (1999, 2003, 2022) dat individuen die wederkerigheid voorstaan een hoge ongelijkheidsaversie kennen; zij zijn genegen zelf inkomen in te leveren om ongelijkheid te reduceren. Daarbij zijn ze bereid inkomen over te dragen aan degenen die minder hebben én willen ze dat anderen met een hoger inkomen proportioneel meer bijdragen dan zichzelf. We verwachten daarom dat de groep Wederkerigheid meer belastingprogressiviteit wil dan anderen.

We hebben dit getest met de door onszelf geconstrueerde variabele 'voorgestane belastingprogressiviteit'. Deze is per individu bepaald als het verschil tussen het tarief voor de hoge inkomens en die voor de lage inkomens. Het maximale verschil is 40 procent (59%–19%).

Figuur 8 laat voor elk van de drie subgroepen zien wat de voorgestane mate van belastingprogressiviteit is. Voor de groep als geheel komt het verschil uit op 21,6 procent. De geprefereerde belastingprogressiviteit is conform verwachting het hoogst in de groep Wederkerigheid en verschilt significant van het gemiddelde van de gehele groep ($M = 23,6\%$, $p = 0.0106$). De progressiviteit is het laagst in de subgroep Eigenbelang ($M = 20,1\%$, $p = 0.52$).

Tot slot

Kortom, de subgroepen die we geconstrueerd hebben uit de maten voor altruïsme en wederkerigheid zijn in hoge mate gevalideerd met variabelen die hiervoor zijn gedefinieerd. We mogen dan ook vertrouwen op deze constructen. In appendix C gaan we nader in op de achtergronden van de subgroepen.

6 Discussie/kanttekeningen

Sociale wenselijkheid

Bij een onderzoek over solidariteit en de 'tegenpool' eigenbelang bestaat het risico dat de respondenten sociaal wenselijke antwoorden geven. Dit kan ertoe leiden dat ze vanuit sociale wenselijkheid aangeven solidair te willen zijn, terwijl ze zich in het dagelijkse leven meer laten leiden door eigenbelang.

Het hoge aandeel werkenden dat in ons onderzoek solidair wil zijn met gepensioneerden (67%) en het hoge aandeel gepensioneerden dat solidair wil zijn met werkenden (71%), zoals gerapporteerd in **Figuur 2**, is dan ook mogelijk voor een deel toe te schrijven aan sociaal wenselijke beantwoording van de vragen. Deze vraagstelling was namelijk algemeen van aard en de respondenten werden niet gewezen op mogelijk negatieve consequenties als ze solidair willen zijn met de andere generatie. Dit verlaagt de drempel om aan te geven dat men solidair wil zijn.

In andere vragen in het onderzoek werden de respondenten wél gewezen op mogelijk negatieve consequenties voor henzelf als zij solidair willen zijn met de andere generatie. **Tabel 2** geeft de resultaten weer van vragen aan deelnemers over de mate waarin zij verschillende vul- en uitdeelregels onderschrijven. Hierbij werden ze nadrukkelijk gewezen op de mogelijke negatieve gevolgen voor henzelf. Gepensioneerden kregen bijvoorbeeld de vraag voorgelegd of de gezamenlijke buffer gebruikt mag worden voor het verhogen van de pensioenvermogens van de werkenden. Hierbij werden ze geïnformeerd over de mogelijke nadelen voor henzelf, namelijk dat er dan minder geld beschikbaar is om hun uitkeringen te ondersteunen. Op een vergelijkbare manier werden werkenden gewezen op mogelijke nadelen voor henzelf als ze aangeven dat de gezamenlijke buffer gebruikt mag worden voor het op peil houden van de pensioenen. We vinden ook bij de beantwoording van deze vragen dat de vul- en uitdeelregels in het algemeen gemiddeld voor meer dan 70 procent worden onderschreven.

Verklaringskracht

De verklaarde variantie van onze modellen is relatief beperkt. Een eerste verklaring hiervoor is dat de onafhankelijke variabelen weliswaar betrekking hebben op het pensioendomein maar generiek van aard zijn (bijvoorbeeld: risicoaversie ten aanzien van pensioenen, invulling dictator game), terwijl de afhankelijke variabelen zeer specifiek kunnen zijn, zoals de heel concrete uitdeel- en vulregels voor de gezamenlijke buffer.

Een tweede verklaring is dat er veel informatie beschikbaar is over sociodemografische kenmerken van de respondenten (geslacht, leeftijd, inkomen etc.), maar relatief weinig informatie over psychografische kenmerken (bijvoorbeeld: welke waarden vindt iemand belangrijk). Deze psychografische variabelen bieden zeer waarschijnlijk een aanvullende verklaring van de variantie in antwoorden over de vul- en uitdeelregels. Het lijkt verstandig om bij vervolgonderzoek ook psychografische variabelen te meten, zodat getoetst kan worden of de verklaarde variantie hiermee toeneemt.

Universaliteit van de driedeling in altruïsme, wederkerigheid en eigenbelang

De door ons gehanteerde indeling van subgroepen in altruïsme, wederkerigheid en eigenbelang is in een groot aantal onderzoeken teruggevonden (vergelijk Fehr & Charness 2023 voor een recent overzicht). Er is evenwel (verrassend) weinig onderzoek verricht naar de betekenis van deze sociale preferenties in het pensioendomein. Onze resultaten, afgeleid voor het nieuwe pensioencontract in Nederland, suggereren dat deze driedeling in sociale preferenties ook voor pensioenen relevant is. We hebben wel noodzakelijkerwijs moeten werken met fictieve, zij het reële situaties en geldbedragen in onze vragenlijst. In het pensioendomein is het immers lastig om met echte geldbedragen te werken aangezien het direct om grote bedragen gaat. De robuustheid van de driedeling kan verder worden getoetst na de invoering van de gezamenlijke buffer, wanneer het voor grote groepen actieve deelnemers en gepensioneerden duidelijk wordt hoe de buffer wordt gevuld en waarvoor de buffer wordt gebruikt. Dit zal meer inzicht geven in de steun voor de bufferregels en de robuustheid van de driedeling buiten een onderzoekslaboratorium of buiten de beperkingen van een survey.

In het onderzoek is de vraag naar de wenselijkheid van de instelling van een buffer niet gesteld. Die vraag zouden we zeker stellen als we het onderzoek zouden overdoen.

In het onderzoek is ook gekeken naar samenhang met variabelen die in het panel al beschikbaar zijn (waaronder geloof). Hiervoor hebben we weinig samenhang kunnen vinden met de drie subgroepen.

Communicatie over de gezamenlijke buffer

De gezamenlijke buffer zal binnenkort worden ingevoerd als onderdeel van de solidaire premiereregelingen in het vernieuwde pensioenstelsel. Gelet op de aangetroffen heterogeniteit van de actieve deelnemers en gepensioneerden wat betreft eigenbelang en solidariteit wordt het een grote uitdaging om het concept van de buffer te

communiceren op een zo begrijpelijk mogelijke manier die ook nog rekening houdt met de tegenstellingen binnen de populatie.

Om die reden is een onderzoek gestart naar het communiceren over de gezamenlijke buffer voorafgaand en direct na de invoering van het vernieuwde stelsel. Het onderzoek zal inzicht geven in de gedachten en gevoelens die het concept oproept, hoe een boodschap hierover wordt verwerkt en wat het effect is op individuen die behoren tot de groepen 'eigenbelang', 'wederkerigheid' of 'altruïsme'.

7. Slot

De solidariteitsbuffer heeft een belangrijke rol in de solidaire premieregeling. Het doel van de buffer is om mee- en tegenvallers tussen deelnemers te delen. Onze bevindingen, gebaseerd op een onderzoek onder een representatieve groep van deelnemers aan bedrijfstakpensioenfondsen, laten zien dat er veel steun is voor de buffer en dat er een grote bereidheid is om de effecten van schokken te delen. Gemiddeld worden de specifieke vul- en uitdeelregels voor meer dan 70 procent door de deelnemers onderschreven.

Onze bevindingen zijn in overeenstemming met de inzichten van de academische literatuur over solidariteit. We vinden ook dat de solidariteit groter is als de verwantschap groter is (pensioenstatus en leeftijd), dat men per saldo meer solidariteit wil geven dan men zelf verwacht terug te ontvangen, en dat actieven meer solidair zijn naar gepensioneerden dan omgekeerd.

De vraag is op welke wijze de inzichten van het onderzoek door pensioenfondsen te gebruiken zijn voor de inrichting van de buffer en de uitleg en de communicatie hierover. In lijn met de academische literatuur vinden we drie groepen binnen de populatie met een andere mate van solidariteit tot de buffer. Pensioenfondsen kunnen overwegen om te onderzoeken hoe de relatieve verdeling van sociale preferenties in het eigen deelnemersbestand is en na te gaan in hoeverre de voorgestane inrichting van de buffer en de communicatie hierover aansluit op die verdeling van de sociale preferenties.

Literatuur

- Van Bilsen, S., R. Mehlkopf en A. Pelsser (2021). *De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld*, Netspar Design Paper 186.
- Van Bilsen, S., R. Mehlkopf en S. van Stalborch (2022). Intergenerational transfers in the new Dutch pension contract. *De Economist*, 2022.
- Bovenberg, A.L. (2023). *Burgerschap en duurzaamheid in het economieonderwijs – Over verbinding, betekenis en geluk*, afscheidsrede, Tilburg University.
- Engel, C. (2012). Dictator Games: a meta study, *Experimental Economics*, 14:583–610.
- Fehr, E. en G. Charness, (2023). *Social preferences: fundamental characteristics and economic consequences*, University of Zurich, Department of Economics, Working Paper Series, nr. 432.
- Fehr, E., Th. Epper en J. Senn (2022). *Other-regarding preferences and redistributive politics*, Cesifo Working Papers, 2022–9545.
- Fehr, E. en K. Schmidt (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation, *Quarterly Journal of Economics* 114, 817–868.
- Fehr, E. en U. Fischbacher (2003). The nature of human altruism, *Nature*, vol. 425, nov. 2003.
- Gächter, S., E. J. Johnson en A. Herrmann (2022). Individual-level loss aversion in riskless and risky choices, *Theory and Decision*, volume 92, pages 599–624.
- Gärtner M., J. Mollerstrom, D. Seim (2017). Individual risk preferences and the demand for redistribution, *Journal of Public Economics*, 2017.
- Heijden van der E. C. M., J. H. M. Nelissen en H.A.A. Verbon (1997). Altruism and fairness in a public pension system. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 32(4), 505–518.
- Kahneman, D., J. L. Knetsch en R. Thaler (1986). Fairness and the assumptions of economics. *Journal of Business*, 59, 285–300.
- Kokken M., Th. Nijman en B. Werker (2023). *Garanties in het nieuwe pensioenstelsel*, Netspar Design Paper, nr. XYZ.
- Ortec Finance (2022). Hogere en stabielere pensioenen dankzij solidariteitsreserve, maart 2022, *Hogere en stabielere pensioenen dankzij solidariteitsreserve | Ortec Finance*
- Potters J., A. Riedl en F. Tausch (2009), *Preferences for redistribution and pensions. What can we learn from experiments?* Netspar Panel Paper. Ook verschenen in: *Journal of Pension Economics and Finance*, 12, pp. 298–325.
- Riedl A., H. Schmeets en P. Werner (2019), *Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample*, Netspar Design Paper 128.
- Sprenkels & Verschuren (2023). Dynamisch vulbeleid. *Sprenkels-Nieuwsflits-Dynamisch-vulbeleid.pdf*

Appendix A: Gewenste solidariteit in pensioenen en solidariteitsvoorkeuren

De onderstaande tabel laat de relatie zien tussen solidariteitsvoorkeuren en de solidariteit die men verwacht in de pensioenregeling. We zien dat er een sterke en significante samenhang is tussen voorkeuren en verwachte solidariteit. Individuen die meer gericht zijn op altruïsme en wederkerigheid verwachten meer solidariteit. Bij de subpopulaties zien we dat de groep Eigenbelang de minste en de groep Sociaal de meeste solidariteit verwacht van de drie.

Tabel A1: Gewenste solidariteit en subgroepen

	Dependent variable: Gewenste solidariteit pensioenfonds			
	(1)	(2)	(3)	(4)
Sociaal belang	1.634*** (0.162)			
Wederkerigheid		-0.285 (0.174)		
Eigenbelang			-2.410*** (0.234)	
Belangeloos				-1.659*** (0.462)
Risicoaversie	0.199*** (0.056)	0.125** (0.057)	0.151*** (0.055)	0.116** (0.057)
Vertrouwen in fonds	0.340*** (0.089)	0.460*** (0.091)	0.332*** (0.089)	0.457*** (0.091)
Bouwt pensioen op	-0.478*** (0.170)	-0.444** (0.176)	-0.358** (0.170)	-0.384** (0.175)
Opleiding	-0.140*** (0.038)	-0.141*** (0.039)	-0.130*** (0.038)	-0.137*** (0.039)
Inkomen	0.141 (0.110)	0.142 (0.113)	0.130 (0.110)	0.136 (0.113)
Constant	14.361*** (0.391)	14.631*** (0.415)	15.260*** (0.398)	14.524*** (0.402)
Observations	1,588	1,588	1,588	1,588
R ²	0.092	0.035	0.094	0.041
Adjusted R ²	0.088	0.031	0.091	0.038
Residual Std. Error (df = 1581)	3.152	3.249	3.147	3.238
F Statistic (df = 6; 1581)	26.626***	9.576***	27.445***	11.337***

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

Appendix B: Steekproef

Selectie van deelnemers aan het onderzoek

De deelnemers aan het onderzoek zijn afkomstig uit het PanelClix-panel, het grootste online panel van Nederland.

Een willekeurige (bruto)steekproef van panelleden is uitgenodigd om mee te werken aan een onderzoek over een 'actueel onderwerp'. Met opzet is het onderwerp van het onderzoek in de uitnodiging niet genoemd, om te voorkomen dat zelfselectie optreedt. Over het algemeen vullen personen met interesse of kennis over een specifiek onderwerp namelijk vaker de vragenlijst in dan personen zonder interesse en/of zonder kennis. Hierdoor zou de steekproef van ingevulde vragenlijsten geen representatieve afspiegeling meer vormen van alle individuen in de doelgroep van het onderzoek (populatie) en zou die te veel individuen met interesse en kennis over pensioenen bevatten ('bias').

Om dezelfde reden is in de uitnodiging niet vermeld dat de doelgroep bestaat uit individuen die pensioen opbouwen of ontvangen bij een bedrijfstakpensioenfonds. In de eerste vraag van het onderzoek is vastgesteld of iemand pensioen opbouwt, pensioen ontvangt of dat er sprake is van een andere situatie. Personen die pensioen opbouwen of pensioen ontvangen hebben vervolgens de vraag gekregen bij welk pensioenfonds ze pensioen opbouwen of bij welk fonds ze pensioen ontvangen. Hierbij is een lijst getoond met de 38 grootste bedrijfstakpensioenfonds. Om te voorkomen dat personen met weinig interesse en/of weinig kennis over pensioenen voortijdig de vragenlijst verlaten, zijn de vragen en antwoorden zo eenvoudig mogelijk geformuleerd (in 'gewonemensentaal'; uiteraard is geen gebruikgemaakt van jargon).

De dataset bevat geen *outliers* (uitschieters) en ook geen personen die de vragenlijst veel sneller dan anderen hebben ingevuld (*speeding*). Een verklaring voor deze relatief hoge datakwaliteit is waarschijnlijk te vinden in het feit dat de deelnemers aan het onderzoek afkomstig zijn uit een online panel. Doorgaans worden leden van een online panel die zich in een van de onderzoeken 'schuldig maken' aan bijvoorbeeld *speeding* of willekeurig antwoorden namelijk uit het panel verwijderd, zodat ze niet meer kunnen deelnemen aan onderzoek.

Representativiteit van steekproef

Tabel A2 toont de leeftijdsverdeling van alle actieve deelnemers en gepensioneerden van bedrijfstakpensioenfonds ('populatie') versus de leeftijdsverdeling van de steekproef van ingevulde vragenlijsten ('nettosteekproef').

Tabel A2: leeftijdsverdeling populatie en nettosteekproef.

	Populatie	Nettosteekproef
Actieve deelnemers t/m 39 jaar	43%	41%
Actieve deelnemers 40 t/m 59 jaar	45%	41%
Actieve deelnemers 60 jaar of ouder	12%	19%
Gepensioneerden t/m 74 jaar	59%	78%
Gepensioneerden 75 jaar of ouder	41%	22%

De leeftijdsverdeling van de nettosteekproef komt in grote lijnen overeen met die van de populatie. Er is een ondervertegenwoordiging van personen van 76 jaar of ouder. Dit is een gebruikelijk beeld bij onderzoek via online vragenlijsten, omdat het internetgebruik binnen deze leeftijdsgroep lager is dan het gebruik onder jongere personen.

Tabel A3 toont de verdeling van mannen en vrouwen van de populatie van actieve deelnemers en gepensioneerden van bedrijfstakpensioenfondsen versus die van de nettosteekproef.

Tabel A3: verdeling geslacht binnen populatie en netto steekproef.

	Populatie	Nettosteekproef
Mannen	47%	54%
Vrouwen	53%	46%

De verdeling mannen/vrouwen in de nettosteekproef komt in grote lijnen overeen met die van populatie.

Appendix C: Determinanten subgroepen

Deze appendix gaat nader in op de factoren die onderscheidend zijn voor de twee variabelen 'mate van wederkerigheid' en 'mate van altruïsme' en daarmee ook voor de subgroepen.

In de OLS-regressies 1 en 2 in tabel A4 valideren we deze maten alleen met de variabelen die op alternatieve wijze altruïsme en wederkerigheid meten en daarmee valideren. We zien dat de bereidheid van respondenten om de loterijopbrengst te delen zoals verwacht positief en significant is op de mate van altruïsme. De loterijvariabele speelt geen rol bij de mate van wederkerigheid. Dit is volgens verwachting; deze groep is bereid te delen, verondersteld dat er ook een tegenprestatie is. Dit is bij deze loterijvraag niet het geval. In regressie 2 zien we verder conform verwachting dat een grotere voorkeur voor progressiviteit tussen de hoge en lage inkomens samengaat met een hogere score op wederkerigheid.

Regressies 3 en 4 controleren voor een aantal variabelen. Mensen die wederkerig en altruïstisch zijn hebben meer vertrouwen in hun pensioenfondsen en verwachten vaker dat individuen solidair zijn als het gaat om pensioenen. Een hogere risicoaversie en een hogere verliesaversie leiden tot lagere scores op altruïsme en wederkerigheid. We hebben ook gecontroleerd op demografische factoren (status, inkomen, huishouden, opleiding, geslacht), maar deze hebben geen effect.

Ten slotte de dictator game. Hoe hoger de score op deze variabele, hoe meer de respondent bereid is een ontvangen bedrag te delen met de ander en een te betalen bedrag voor eigen rekening te nemen. Een hogere waarde op deze variabele hangt dan ook samen met een grotere bereidheid tot solidariteit, zowel in de vorm van wederkerigheid als altruïsme. In de regressies 1 en 2 is de coëfficiënt voor de dictator game min of meer gelijk voor de mate van altruïsme en de mate van wederkerigheid. In de regressies 3 en 4 zien we wel een verschil voor deze coëfficiënt. Een hogere score op de dictator game hangt samen met een hogere mate van altruïsme dan van wederkerigheid.

In **tabel A5** testen we voor de verdeling van de respondenten over de drie subgroepen. Weergegeven zijn de resultaten van zes logit regressies. De afhankelijke variabele in elk van de zes regressies is een binaire variabele over de representatie in de betreffende subgroep (met andere woorden: behoort een persoon wel of niet tot de betreffende groep?). Een significant en positief resultaat voor een onafhankelijke variabele geeft aan dat een toename in de betreffende variabele bijdraagt aan de voorspelde waarschijnlijkheid om in die groep vertegenwoordigd te zijn. Een

negatieve coëfficiënt betekent dat een toename van de variabele leidt tot een afname van de voorspelde waarschijnlijkheid.

Tabel A4: Determinanten van de 'mate van altruïsme' en 'mate van wederkerigheid' (OLS)⁶

	Dependent variable:			
	Altruïsme (1)	Wederkerigheid (2)	Altruïsme (3)	Wederkerigheid (4)
Dictator game	0.256*** (0.047)	0.247*** (0.045)	0.224*** (0.044)	0.196*** (0.040)
Loterij	0.333*** (0.058)	0.022 (0.055)	0.329*** (0.055)	0.016 (0.051)
Belastingprogressiviteit	-0.217*** (0.063)	0.224*** (0.061)	-0.085 (0.064)	0.182*** (0.059)
Actieven			0.890*** (0.188)	0.150 (0.173)
Vertrouwen eigen fonds			0.573*** (0.096)	0.623*** (0.088)
Gewenste pensioensolidariteit			0.333*** (0.026)	0.481*** (0.024)
Risicoaversie			-0.449*** (0.060)	-0.134** (0.056)
Verliesaversie			-0.097*** (0.036)	-0.053 (0.033)
Publieke sector fondsen			0.135 (0.202)	0.254 (0.186)
Marksector fondsen			-0.359** (0.174)	-0.210 (0.160)
Controls demografische factoren			J ^a	J ^a
Constant	16.507*** (0.235)	19.792*** (0.226)	11.705*** (0.687)	11.453*** (0.632)
Observations	1,763	1,763	1,702	1,702
R ²	0.049	0.024	0.207	0.259
Adjusted R ²	0.047	0.022	0.201	0.253
Residual Std. Error	3.833 (df = 1759)	3.677 (df = 1759)	3.501 (df = 1688)	3.224 (df = 1688)
F Statistic	30.108*** (df = 3; 1759)	14.140*** (df = 3; 1759)	33.864*** (df = 13; 1688)	45.354*** (df = 13; 1688)

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

- 6 De verklaarde variantie (adjusted R²) van sommige regressievergelijkingen is relatief laag. Een verklaring is dat de afhankelijke variabelen relatief 'generiek' zijn ('bereidheid om wederkerig en altruïstisch te zijn richting werkende mensen en gepensioneerden') en dat sommige onafhankelijke variabelen juist niet generiek, maar juist heel specifiek zijn (bijvoorbeeld: 'welk bedrag wilt u zelf bijdragen aan de gezamenlijke buffer en welk bedrag moeten anderen bijdragen'). Relatief veel mensen geven aan dat ze in algemene zin graag solidair willen zijn, maar tonen zich minder solidair wanneer het hen direct raakt (geld kost).

Tabel A5: Determinanten van de subgroepen (logit regressies)

	Dependent variable:					
	Social belang (1)	Weder- kerigheid (2)	Eigen belang (3)	Social belang (4)	Weder- kerigheid (5)	Eigen belang (6)
Dictator game	0.022*** (0.006)	-0.005 (0.006)	-0.019*** (0.004)	0.017*** (0.006)	-0.005 (0.006)	-0.014*** (0.004)
Loterij	0.026*** (0.007)	-0.028*** (0.005)	-0.002 (0.007)	0.022*** (0.007)	-0.026*** (0.005)	-0.0004
Progressiviteit belastingen	-0.008 (0.008)	0.029*** (0.008)	-0.012** (0.006)	-0.032 (0.020)	0.043** (0.020)	-0.006 (0.014)
Actieven				0.067** (0.027)	-0.098*** (0.027)	0.013 (0.019)
Vertrouwen eigen fonds				0.051*** (0.013)	-0.007 (0.013)	-0.041*** (0.009)
Gewenste solidariteit				0.036*** (0.003)	-0.006* (0.003)	-0.026*** (0.002)
Risicoaversie				-0.050*** (0.008)	0.032*** (0.008)	0.015*** (0.006)
Publieke sector pensioenfondsen				0.050* (0.026)	-0.043 (0.026)	-0.008 (0.019)
Marksector pensioenfondsen				-0.041* (0.023)	0.021 (0.023)	0.028* (0.016)
Inkomen				-0.023 (0.015)	0.021 (0.015)	0.006 (0.010)
Progres. belastingen * Inkomen				0.011** (0.005)	-0.009* (0.005)	-0.002 (0.004)
Controle demo- grafische var.				Ja	Ja	Ja
Constant	0.447*** (0.030)	0.351*** (0.029)	0.159*** (0.021)	0.023 (0.102)	0.281*** (0.102)	0.613*** (0.072)
Observations	1,763	1,763	1,763	1,702	1,702	1,702
Log Likelihood	-1,264.600	-1,175.622	-622.140	-1,117.200	-1,106.629	-525.714
Akaike Inf. Crit.	2,537.201	2,359.244	1,252.281	2,266.400	2,245.258	1,083.428

Note: *p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

De regressies 1, 2 en 3 testen enkel voor de eerder besproken variabelen die op alternatieve wijze de mate van solidariteit testen. De subgroep Sociaal belang staat een grote mate van altruïsme voor. In lijn hiermee vinden we bij deze groep een significant en positief resultaat voor de variabelen loterij en dictator game. De Wederkerigheid-groep heeft een significante en positieve score op de mate van belastingprogressiviteit, wat duidt op een voorkeur voor wederkerigheid naar draagkracht. Bij de subgroep Eigenbelang, die relatief laag scoort op solidariteit in pensioenen, vinden we in lijn hiermee negatieve resultaten voor de dictatorvariabele en de progressiviteit in belastingen.

Aan de regressies 4, 5 en 6 zijn diverse controlevariabelen toegevoegd. Hiermee verkrijgen we ook een verdieping in de verschillen tussen de drie groepen. We vinden in het bijzonder tegengestelde resultaten voor de groepen Sociaal belang en Eigenbelang. De groep Sociaal belang herbergt individuen met een relatief hoge mate van vertrouwen in het eigen pensioenfonds, een hoge verwachting dat de pensioenregeling solidariteit kent en een grotere risicotolerantie. De Eigenbelang-groep kent op deze variabelen juist een omgekeerd beeld.

Het ligt voor de hand dat individuen die risico-avers zijn een voorkeur hebben om risico's 'solidair' te delen met anderen (vgl. bijvoorbeeld Gärcher et al. 2017). We zien dan ook dat meer risico-averse individuen vaker te vinden zijn in de groep Wederkerigheid. Meer risicotolerante individuen bevinden zich vaker in de Sociaal belang-groep.

Vragenlijst bij: **Solidariteitsbuffer en Solidariteitsvoorkeuren**

Eduard Ponds & Evert Webers

Oktober 2023

1.

Fijn dat u meedoet aan ons onderzoek!**Welke omschrijving is (het meest) van toepassing op u?**

- ☐ Ik bouw pensioen op
- ☐ Ik ontvang ouderdomspensioen
- ☐ Een andere omschrijving *VERDER NAAR EINDTEKST2*

2.

INDIEN IEMAND PENSIOEN OPBOUWT ('DEELNEMER'): Bij welk pensioenfonds bouwt u pensioen op?**INDIEN IEMAND OUDERDOMSPENSIOEN ONTVANGT ('GEPENSIONEERDE'): Van welk pensioenfonds****ontvangt u ouderdomspensioen?**

U kunt meer dan 1 antwoord aanklikken.

☐ BPL Pensioen – Agrarische en groene sector	☐ PMT – Metaal en techniek
☐ PMA – Apotheken	☐ PME – Metaal en technologische industrie
☐ PFAB – Architectenbureaus	☐ Bpf MITT – Mode, interieur, tapijt en textiel
☐ Bpf Banden en Wielen	☐ Pensioenfonds Notariaat
☐ Pensioenfonds Particuliere Beveiliging	☐ ABP – Overheid en onderwijs
☐ Pensioenfonds Beton	☐ PGB – meerdere sectoren
☐ Pensioenfonds Openbare Bibliotheken	☐ Pensioenfonds Recreatie
☐ Bedrijfspensioenfondsen voor de Rijn- en Binnenvaart	☐ PWRI – werk en (re)integratie
☐ bpfBOUW	☐ Reiswerk – Reisbranche
☐ HiBin – Bouwmaterialen	☐ BPF Schilders – schilders, afwerkings- en glaszetbranche
☐ Pensioenfonds PNO Media – Creatieve en digitale sector	☐ BPF Schoonmaak
☐ Pensioenfonds Detailhandel	☐ Pensioenfonds voor het Slagersbedrijf
☐ BPFV – Glas en verf	☐ StiPP – Uitzendkrachten en gedetacheerden
☐ Molenaarspensioenfondsen – Graanbewerking en -verwerking	☐ Pensioenfonds Vervoer
☐ Pensioenfonds Horeca & Catering	☐ VLEP – Vlees , vleeswaren, gemaksvlees en pluimveevlees
☐ Bpf Koopvaardij	☐ BPF Waterbouw
☐ Bpf Foodservice – groothandel in Levensmiddelen	☐ SPW – woningcorporaties
☐ Pensioenfonds BPFL – Levensmiddelen	☐ Pensioenfonds Zoetwaren
☐ Pensioenfonds Meubel	☐ PFZW – Zorg en welzijn
	☐ Een ander pensioenfonds <i>VERDER NAAR EINDTEKST2</i>

3.

Nederland krijgt nieuwe pensioenregels. Over een paar jaar gaan de pensioenen hierdoor veranderen. Drie belangrijke veranderingen zijn:

Iedereen die pensioen opbouwt, krijgt een persoonlijk pensioenvermogen. Met het geld uit het pensioenvermogen wordt later het pensioen betaald.

1. **Het pensioenvermogen wordt opgebouwd met de pensioenpremie die werkenden en werkgevers elke maand opzij zetten.**

Het pensioenvermogen wordt door het pensioenfonds belegd. Als het goed gaat met deze beleggingen, dan stijgt het bedrag van het pensioenvermogen. Als het tegenzit, dan stijgt het bedrag van het pensioenvermogen minder snel, of dan kan het bedrag zelfs dalen.

2. **De hoogte van het pensioeninkomen dat gepensioneerden elke maand ontvangen, wordt ook afhankelijk van beleggingen.**

Als het goed gaat met de beleggingen, dan kan het pensioeninkomen worden verhoogd.

Als het tegenzit, dan stijgt het pensioeninkomen niet, of kan het zelfs zo zijn dat het pensioeninkomen wordt verlaagd.

3. **Er bestaat een 'reserve-pot' met geld om tegenvallers en tegenspoed mee op te vangen.**

Voor welke tegenvallers en tegenspoed moet die pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

VRAAG 4 T/M 15 GAAN OVER 4 SITUATIES WAARBIJ DE GEZAMENLIJKE BUFFER INGEZET KAN WORDEN. PER DEELNEMER AAN HET ONDERZOEK WORDT 1 SITUATIE VOORGELEGD (WILLEKEURIGE SELECTIE), OMDAT ANDERS HET INVULLEN VAN DE VRAGENLIJST TE LANG DUURT:

- de persoonlijke pensioenvermogens groeien niet hard genoeg om later voldoende pensioeninkomen op te leveren*
- daling van het maandelijkse pensioeninkomen als gevolg van tegenvallende rendementen*
- het pensioeninkomen stijgt weliswaar, maar de inflatie stijgt harder (geen 'inflatiecorrectie')*
- we leven met z'n allen langer, waardoor de pensioenfondsen per persoon langer pensioen moeten betalen en het pensioeninkomen daalt*

VRAAG 4 T/M 6 GAAN OVER DE SITUATIE DAT DE PERSOONLIJKE PENSIOENVERMOGENS NIET HARD GENOEG GROEIEN OM LATER VOLDOENDE PENSIOENINKOMEN OP TE LEVEREN

4.

De reserve-pot met geld kan onder andere worden ingezet als de beleggingen van het pensioenfonds tegenzitten.

Als de beleggingen tegenzitten gaat er minder geld naar het persoonlijk pensioenvermogen van de werkenden die pensioen opbouwen.

Als er nu minder geld in hun pensioenvermogens komt, dan wordt het pensioeninkomen dat ze later zullen ontvangen (als ze gepensioneerd zijn) lager.

De reserve-pot met geld kan worden gebruikt om de pensioenvermogens van de werkenden te verhogen. Hierdoor zullen de werkenden later voldoende pensioeninkomen ontvangen.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

5.

De reserve-pot kan dus worden gebruikt om de pensioenvermogens van werkenden te verhogen als de beleggingen tegenvallen.

Dat heeft als voordeel:

- Doordat de pensioenvermogens van werkenden worden verhoogd, hebben ze later een hoger pensioeninkomen.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar om de pensioeninkomens van gepensioneerden te verhogen, of net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten ('inflatie'). Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfondsen hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden te verhogen als de beleggingen tegenvallen?

- ☐ Ja
☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET VOOR HET VERHOGEN VAN DE PERSOONLIJKE PENSIOENVERMOGENS (ZIE VRAAG 5)

6.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 2% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **een klein beetje minder goed** op peil worden gehouden en een klein beetje minder worden verhoogd.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 6% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **iets minder goed** op peil worden gehouden en iets minder worden verhoogd.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 10% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **minder goed** op peil worden gehouden en minder worden verhoogd.

VRAAG 7 T/M 9 GAAN OVER DE SITUATIE DAT HET PENSIOENINKOMEN DAALT ALS GEVOLG VAN TEGENVALLENDE RENDEMENTEN

7.

De reserve-pot met geld kan onder andere worden ingezet als de beleggingen van het pensioenfonds tegenzitten.

Als de beleggingen tegenzitten dan kan het zo zijn dat de maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden verlaagd moeten worden. Gepensioneerden ontvangen dan dus minder pensioen.

De reserve-pot met geld kan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden niet verlaagd hoeven te worden.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

8.

De reserve-pot kan dus worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden niet verlaagd hoeven te worden als de beleggingen tegenvallen.

Dat heeft als voordeel:

- **De pensioeninkomens van gepensioneerden blijven op peil en worden niet verlaagd.**

Dat heeft als nadeel:

- **Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar om tegenvallers met de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden op te vangen, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfondsen hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.**

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden als de beleggingen tegenvallen?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET VOOR HET OP PEIL HOUDEN VAN DE PENSIOENINKOMENS VAN GEPENSIONEERDEN (ZIE VRAAG 8)

9.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden niet dalen**. Hierdoor is er wel **minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden met maximaal 2% dalen**. Hierdoor is er **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden met maximaal 4% dalen**. Hierdoor is er een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

VRAAG 10 T/M 12 GAAN OVER DE SITUATIE DAT HET PENSIOENINKOMEN ALS GEVOLG VAN TEGENVALLENDE RENDEMENTEN NIET ZO HARD KAN STIJGEN ALS DE INFLATIE

10.

De reserve-pot met geld kan onder andere worden ingezet als de beleggingen van het pensioenfonds tegenzitten.

Als de beleggingen tegenzitten dan kan het zo zijn dat de maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden stijgen, maar niet zo hard als de stijging van prijzen van producten en diensten ('inflatie'). Hierdoor neemt de 'koopkracht' van gepensioneerden af.

De reserve-pot met geld kan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard kunnen stijgen als de inflatie.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

11.

De reserve-pot kan dus worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard stijgen als de inflatie, ook als de beleggingen tegenvallen.

Dat heeft als voordeel:

- Het pensioeninkomen van gepensioneerden stijgt net zo hard als de stijging van prijzen van producten en diensten. Hun 'koopkracht' blijft dan op peil.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfondsen hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de inflatie?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET OM ERVOOR TE ZORGEN DAT DE PENSIOENINKOMENS NET ZO HARD STIJGEN ALS DE PRIJZEN VAN PRODUCTEN EN DIENSTEN (ZIE VRAAG 11)

12.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 1% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 2% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 3% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er **minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

VRAAG 13 T/M 15 GAAN OVER DE SITUATIE DAT WE MET Z'N ALLEN LANGER LEVEN, WAARDOOR DE PENSIOENFONDSEN LANGER PENSIOEN MOETEN BETALEN EN HET PENSIOENINKOMEN DAALT

13.

De reserve-pot met geld kan onder andere worden ingezet als we met z'n allen steeds langer leven.

Hierdoor moeten de pensioenfondsen per persoon langer pensioen betalen, en daalt het pensioeninkomen dat ze elke maand aan gepensioneerden kunnen betalen.

De reserve-pot met geld kan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat het pensioeninkomen van gepensioneerden op peil blijft, ook als we met z'n allen steeds langer leven.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

14.

De reserve-pot kan dus worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil blijven, ook als we met z'n allen steeds langer leven.

Dat heeft als voordeel:

- De pensioeninkomens van gepensioneerden blijven op peil, en dalen niet.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar om de pensioeninkomens van gepensioneerden te verhogen, of net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten (als de beleggingen tegenvallen).

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden, als we met z'n allen langer leven?

- ☐ Ja
☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET OM ERVOOR TE ZORGEN DAT DE PENSIOENINKOMENS OP PEIL KUNNEN BLIJVEN ALS WE MET Z'N ALLEN LANGER LEVEN (ZIE VRAAG 14)

15.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 1% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 2% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 3% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere **minder** geld

beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

VRAAG 16 T/M 25 GAAN OVER 3 MANIEREN OM DE GEZAMENLIJKE BUFFER TE VULLEN. PER DEELNEMER AAN HET ONDERZOEK WORDEN 1 MANIER VOORGELEGD (WILLEKEURIGE SELECTIE), OMDAT ANDERS HET INVULLEN VAN DE VRAGENLIJST TE LANG DUURT.

- *via een deel van de pensioenpremie*
- *via overrendementen*
- *via afnemen van het pensioeninkomen in het geval het pensioeninkomen harder zouden stijgen dan de inflatie*

16.

De vorige vragen gingen over hoe de reserve-pot met geld gebruikt kan worden.

De volgende vragen gaan over hoe de reserve-pot met geld gevuld kan worden.

VRAAG 17 T/M 19 GAAN OVER HET VULLEN VAN DE GEZAMENLIJKE BUFFER VIA EEN DEEL VAN DE PENSIOENPREMIE

17.

De reserve-pot met geld kan onder andere gevuld worden via de pensioenpremie die de werkenden en de werkgevers elke maand opzij zetten. Die pensioenpremie wordt gebruikt om het persoonlijk pensioenvermogen van de werkenden te laten groeien.

Een deel van de pensioenpremie zou ook gebruikt kunnen worden voor het vullen van de reserve-pot met geld.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

18.

De reserve-pot kan dus worden gevuld door een deel van de pensioenpremie niet in de pensioenvermogens van werkenden terecht te laten komen, maar in de reserve-pot.

Dat heeft als voordeel:

- **Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed, zoals:**
 - **Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.**

- Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.
- Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.
- Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.

Dat heeft als nadeel:

- Een deel van de pensioenpremie komt niet in de pensioenvermogens van de werkenden terecht, maar in de reserve-pot. Hierdoor neemt de kans toe dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- Ook in een periode waarin de beleggingen tegenzitten, wordt de reserve-pot gevuld met een deel van de pensioenpremie.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld door een deel van de pensioenpremie niet in de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden terecht te laten komen, maar in de reserve-pot?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA DE PENSIOENPREMIE (ZIE VRAAG 18)

19.

Welk deel van de pensioenpremie mag wat u betreft worden gebruikt voor het vullen van de reserve-pot met geld?

- ☐ 5% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen
- ☐ 10% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen
- ☐ 15% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen

VRAAG 20 T/M 22 GAAN OVER HET VULLEN VAN DE GEZAMENLIJKE BUFFER VIA OVERRENDEMENTEN

20.

Een pensioenfonds belegt het geld van de werkenden en gepensioneerden, in de hoop dat er zo meer geld is voor de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden en de pensioeninkomens van gepensioneerden. Als de beleggingen heel goed gaan, kunnen de pensioenvermogens van de werkenden extra worden verhoogd. Ook kunnen dan de pensioeninkomens van gepensioneerden worden verhoogd.

Als het heel goed gaat met de beleggingen kan ervoor worden gekozen om een deel van het geld in de reserve-pot te stoppen.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

- ☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

21.

De reserve-pot kan dus worden gevuld als het heel goed gaat met de beleggingen.

Dat heeft als voordeel:

- Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed, zoals:
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.
 - Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.

Dat heeft als nadeel:

- De werkenden en gepensioneerden profiteren iets minder als het heel goed gaat met de beleggingen. Doordat het geld in de reserve-pot gaat, kan het geld niet worden gebruikt om de pensioenvermogens van werkenden extra te verhogen of de pensioeninkomens van gepensioneerden extra te verhogen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld met het extra geld dat overblijft uit de beleggingen?

- ☐ Ja
☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA OVERRENDEMENT (ZIE VRAAG 21)

22.

Welk deel van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen mag wat u betreft worden gebruikt voor het vullen van de reserve-pot met geld?

- ☐ 1% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen
☐ 5% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen
☐ 10% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen

VRAAG 23 T/M 25 GAAN OVER HET AFROMEN VAN DE PENSIOENINKOMENS IN HET GEVAL DE PENSIOENINKOMENS HARDER STIJGEN DAN DE INFLATIE

23.

Pensioenfondsen proberen de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten ('inflatiecorrectie').

Als de beleggingen heel goed gaan, dan is het zelfs mogelijk om de pensioeninkomens harder te laten stijgen dan de inflatie.

Een pensioenfonds zou er dan ook voor kunnen kiezen om de pensioeninkomens harder te laten stijgen dan de inflatie, maar niet heel veel harder. Het geld dat daarbij overblijft zou gebruikt kunnen worden voor het vullen van de reserve-pot met geld.

Wat zijn volgens u hiervan de voordelen?

☐ Er zijn volgens mij geen voordelen

En wat zijn volgens u de nadelen?

☐ Er zijn volgens mij geen nadelen

24.

De reserve-pot kan dus worden gevuld met het geld dat overblijft door de pensioeninkomens harder te laten stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten, maar niet heel veel harder.

Dat heeft als voordeel:

- **Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed:**
 - **Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.**
 - **Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.**
 - **Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.**
 - **Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.**

Dat heeft als nadeel:

- **De pensioeninkomens van gepensioneerden stijgen, maar ze zouden nog meer kunnen stijgen als niet een deel van het geld in de reserve-pot gaat.**

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld door de pensioeninkomens van gepensioneerden harder te laten stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten, maar niet veel harder?

☐ Ja

☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA HET AFROMEN VAN DE PENSIOENINKOMENS IN HET GEVAL ZE HARDER STIJGEN DAN DE INFLATIE (ZIE VRAAG 24)

25.

In welk geval mag de reserve-pot worden gevuld?

- ☐ Als de pensioeninkomens **1%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten
- ☐ Als de pensioeninkomens **2%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten
- ☐ Als de pensioeninkomens **3%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten

26.

Wat vindt u?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ Als er in een bepaald jaar veel tegenvallers zijn dan is het prima om al het geld in de reserve-pot hiervoor te gebruiken. Het is voor mij geen probleem als de reserve-pot dan tijdelijk leeg is.
- ☐ Als er in een bepaald jaar veel tegenvallers zijn dan moet niet al het geld in de reserve-pot hiervoor gebruikt worden. Er moet altijd geld over blijven voor eventuele latere tegenvallers en tegenspoed.

27.

Het is de bedoeling dat de pensioenfondsen regels maken voor hoe de reserve-pot met geld gevuld kan worden, en hoe het geld uitgegeven kan worden. Die regels gelden dan voor een aantal jaren.

Wat vindt u?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ Die regels moeten strikt worden toegepast. Regels zijn regels.
- ☐ Als er onverwachte en grote tegenvallers zijn dan moet het mogelijk zijn om tijdelijk af te wijken van de regels.

28a.

Stel dat het uw pensioenfonds vijf jaar achter elkaar nét niet lukt om de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten.

Wat vindt u?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ Die vijf jaren met relatief kleine tegenvallers zijn voor mijn gevoel samen één periode van relatief grote tegenspoed. Na vijf van die jaren mag het pensioenfonds besluiten om de reserve-pot te gebruiken om de pensioeninkomens van gepensioneerden te verhogen.
- ☐ Het pensioenfonds moet per jaar bekijken of het een jaar is met tegenvallers. Als het in een bepaald jaar nét niet lukt om de pensioeninkomens van gepensioneerden voldoende te laten stijgen, is dat voor mij geen reden om de reserve-pot te gebruiken. Ook niet als er vijf van die jaren achter elkaar zijn.

28b.

Het pensioenfonds probeert er natuurlijk voor te zorgen dat de reserve-pot altijd voldoende geld bevat. Maar het kan helaas ook voorkomen dat er onvoldoende geld is om tegenvallers mee op te vangen.

Welke situatie vindt u het *minst* erg?

- ☐ Een **kleine kans** dat de reserve-pot onvoldoende geld bevat om een **eenmalige grote tegenvaller** mee op te vangen
- ☐ Een **iets grotere kans** dat de reserve-pot onvoldoende geld bevat om **meerdere kleine tegenvallers** mee op te vangen

29.

ALS IEMAND PENSIOEN OPBOUWT (ZIE VRAAG 1):

Hoeveel vertrouwen heeft u in het pensioenfonds waarbij u (het meeste) pensioen opbouwt?

ALS IEMAND PENSIOEN ONTVANGT (ZIE VRAAG 1):

Hoeveel vertrouwen heeft u in het pensioenfonds waarvan u (het meeste) pensioen ontvangt?

- ☐ zeer weinig
- ☐ weinig
- ☐ neutraal
- ☐ veel
- ☐ zeer veel
- ☐ weet ik niet

VRAAG 30A T/M 30F VOORLEGGEN AAN DE ENE HELFT VAN DE DEELNEMERS AAN HET ONDERZOEK; VRAAG 31 VOORLEGGEN AAN DE ANDERE HELFT (OMDAT DE VRAGENLIJST ANDERS TE LANG DUURT)

30a.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 1.000 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

30b.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 990 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

30c.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 980 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

30d.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 970 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

30e.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 960 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

30f.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 32*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 950 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

31.

Hoeveel solidariteit zou er wat u betreft tussen mensen moeten zijn als het gaat om...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkloosheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Gezondheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Arbeidsongeschiktheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Pensioen via een pensioenfonds	0	0	0	0	0	0	0	0
Mogelijkheid om eerder met pensioen te gaan	0	0	0	0	0	0	0	0
Nabestaandenpensioen	0	0	0	0	0	0	0	0

VRAAG 32 VOORLEGGEN AAN DE ENE HELFT VAN DE DEELNEMERS AAN HET ONDERZOEK; VRAAG 33 VOORLEGGEN AAN DE ANDERE HELFT

32.

Hoe solidair wilt u zijn met...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

33.

Hoeveel solidariteit verwacht u van...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

34.

Hoe zou u in het algemeen uw houding ten opzichte van uw pensioen omschrijven?

Ik wil zo weinig mogelijk risico nemen					Ik wil zo veel mogelijk risico's nemen		
0	0	0	0	0	0	0	0

VRAAG 35 VOORLEGGEN AAN DE ENE HELFT VAN DE DEELNEMERS AAN HET ONDERZOEK; VRAAG 36 VOORLEGGEN AAN DE ANDERE HELFT

35.

In hoeverre bent u bereid om anderen te helpen zonder dat u van hen iets terug verwacht, als het gaat om...

	Helemaal niet				Heel veel			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

36.

En in hoeverre verwacht u dat anderen u zullen helpen zonder er iets voor terug te verwachten, als het gaat om...

	Helemaal niet						Heel veel
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>							
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0

37.

Dan nu nog een paar vragen die ons helpen om een beter beeld te krijgen van de mensen die deze vragenlijst invullen. Ook deze antwoorden blijven anoniem.

Wat is uw leeftijd?

_____ jaar

☐ deze vraag wil ik niet beantwoorden

38.

Een modaal inkomen is per persoon ongeveer 38.000 euro bruto per jaar.

Welke omschrijving past het beste bij u?

- ☐ Mijn inkomen is lager dan modaal
- ☐ Mijn inkomen is (ongeveer) het modale inkomen
- ☐ Mijn inkomen is hoger dan modaal
- ☐ Deze vraag wil ik niet beantwoorden

eindtekst 1.

TONEN AAN ALLE DEELNEMERS AAN HET ONDERZOEK:

Hartelijk dank voor het beantwoorden van alle vragen! U heeft ons erg geholpen door mee te werken aan ons onderzoek.

eindtekst 2.

TONEN AAN ALLE MENSEN DIE NIET TOT DE DOELGROEP VAN HET ONDERZOEK BEHOREN:

Hartelijk dank dat u ons wil helpen, maar helaas behoort u niet tot de doelgroep van het onderzoek. Graag tot een volgende keer.

Vragenlijst aanvullend onderzoek gezamenlijke buffer ('fase 2')

1.

Fijn dat u meedoet aan ons onderzoek!**Zoals u misschien al eerder heeft gehoord of gelezen, krijgt Nederland nieuwe pensioenregels.****Drie belangrijke veranderingen zijn:**

- 1. Iedereen die pensioen opbouwt, krijgt een persoonlijk pensioenvermogen. Met het geld uit het pensioenvermogen wordt later het pensioen betaald.
Het pensioenvermogen wordt opgebouwd met de pensioenpremie die werkenden en werkgevers elke maand opzij zetten.
Het pensioenvermogen wordt door het pensioenfonds belegd. Als het goed gaat met deze beleggingen, dan stijgt het bedrag van het pensioenvermogen. Als het tegenzit, dan stijgt het bedrag van het pensioenvermogen minder snel, of dan kan het bedrag zelfs dalen.**
- 2. De hoogte van het pensioeninkomen dat gepensioneerden elke maand ontvangen, wordt ook afhankelijk van beleggingen.
Als het goed gaat met de beleggingen, dan kan het pensioeninkomen worden verhoogd.
Als het tegenzit, dan stijgt het pensioeninkomen niet, of kan het zelfs zo zijn dat het pensioeninkomen wordt verlaagd.**
- 3. Er bestaat een 'reserve-pot' met geld om tegenvallers en tegenspoed mee op te vangen.**

IN 'FASE 1 VAN HET ONDERZOEK IS PER RESPONDENT 1 VAN DE VOLGENDE VRAGEN 4 VOORGELEGD: VRAAG 1A/1B OF 2A/2B OF 3A/3B OF 4A/4B (WILLEKEURIGE SELECTIE)

IN 'FASE 2' VAN HET ONDERZOEK WILLEN WE 1 VAN DE ANDERE 4 VRAGEN VOORLEGGEN, ZODAT PER RESPONDENT 2 VAN DE VRAGEN 4 ZIJN BEANTWOORD

1a.

De reserve-pot kan worden gebruikt om de pensioenvermogens van werkenden te verhogen als de beleggingen tegenvallen.**Dat heeft als voordeel:**

- Doordat de pensioenvermogens van werkenden worden verhoogd, hebben ze later een hoger pensioeninkomen.**

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar om de pensioeninkomens van gepensioneerden te verhogen, of net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten ('inflatie'). Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfonds hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.**

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden te verhogen als de beleggingen tegenvallen?

- ☐ Ja
☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET VOOR HET VERHOGEN VAN DE PERSOONLIJKE PENSIOENVERMOGENS (ZIE 1B)

1b.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 2% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **een klein beetje minder goed** op peil worden gehouden en een klein beetje minder worden verhoogd.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 6% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **iets minder goed** op peil worden gehouden en iets minder worden verhoogd.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de persoonlijke **pensioenvermogens van de werkenden met 10% of meer zouden dalen**. Hierdoor kunnen de pensioeninkomens van gepensioneerden **minder goed** op peil worden gehouden en minder worden verhoogd.

2a.

De reserve-pot kan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden niet verlaagd hoeven te worden als de beleggingen tegenvallen.

Dat heeft als voordeel:

- De pensioeninkomens van gepensioneerden blijven op peil en worden niet verlaagd.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar om tegenvallers met de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden op te vangen, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfondsen hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden als de beleggingen tegenvallen?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET VOOR HET OP PEIL HOUDEN VAN DE PENSIOENINKOMENS VAN GEPENSIONEERDEN (ZIE VRAAG 2A)

2b.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden niet dalen**. Hierdoor is er wel **minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden met maximaal 2% dalen**. Hierdoor is er **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen mag het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden met maximaal 4% dalen**. Hierdoor is er een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

3a.

De reserve-pot met geld kan onder andere worden ingezet als de beleggingen van het pensioenfonds tegenzitten.

Als de beleggingen tegenzitten dan kan het zo zijn dat de maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden stijgen, maar niet zo hard als de stijging van prijzen van producten en diensten ('inflatie'). Hierdoor neemt de 'koopkracht' van gepensioneerden af.

De reserve-pot kan dan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard stijgen als de inflatie.

Dat heeft als voordeel:

- Het pensioeninkomen van gepensioneerden stijgt net zo hard als de stijging van prijzen van producten en diensten. Hun 'koopkracht' blijft dan op peil.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar als blijkt dat we met z'n allen langer leven en de pensioenfondsen hierdoor per persoon langer pensioen moeten betalen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de inflatie?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET OM ERVOOR TE ZORGEN DAT DE PENSIOENINKOMENS NET ZO HARD STIJGEN ALS DE PRIJZEN VAN PRODUCTEN EN DIENSTEN (ZIE VRAAG 3A)

3b.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 1% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 2% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als de beleggingen tegenvallen en de **maandelijkse pensioeninkomens van gepensioneerden 3% minder hard zouden stijgen dan de inflatie**. Hierdoor is er **minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

4a.

De reserve-pot kan onder andere worden ingezet als we met z'n allen steeds langer leven.

Als we met z'n allen langer leven, moeten de pensioenfondsen per persoon namelijk langer pensioen betalen, en daalt het pensioeninkomen dat ze elke maand aan gepensioneerden kunnen betalen.

De reserve-pot kan dan worden gebruikt om ervoor te zorgen dat de pensioeninkomens van gepensioneerden toch op peil blijven.

Dat heeft als voordeel:

- De pensioeninkomens van gepensioneerden blijven op peil, en dalen niet.

Dat heeft als nadeel:

- Hierdoor is er minder geld over voor andere dingen waarvoor de reserve-pot gebruikt kan worden. Er is dan minder geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen. Ook is er minder geld beschikbaar om de pensioeninkomens van gepensioneerden te verhogen, of net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten (als de beleggingen tegenvallen).

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden op peil te houden, als we met z'n allen langer leven?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN INGEZET OM ERVOOR TE ZORGEN DAT DE PENSIOENINKOMENS OP PEIL KUNNEN BLIJVEN ALS WE MET Z'N ALLEN LANGER LEVEN (ZIE VRAAG 4B)

4b.

In welke gevallen mag de reserve-pot met geld wat u betreft worden gebruikt?

- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 1% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere een **klein beetje minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 2% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere **iets minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- ☐ Als we met z'n allen langer leven en het **maandelijkse pensioeninkomen van gepensioneerden hierdoor 3% zou moeten dalen**. Hierdoor is er onder andere **minder** geld beschikbaar bij tegenvallers met de pensioenvermogens van werkenden, waardoor de kans toeneemt dat zij later een iets lager pensioeninkomen zullen ontvangen.

5.

De vorige vraag gingen over hoe de reserve-pot met geld gebruikt kan worden.

De volgende vraag gaan over hoe de reserve-pot met geld gevuld kan worden.

IN 'FASE 1 VAN HET ONDERZOEK IS PER RESPONDENT 1 VAN DE VOLGENDE VRAGEN 3 VOORGELEGD: VRAAG 6A/6B OF 7A/7B OF 8A/8B OF 9A/9B (WILLEKEURIGE SELECTIE)

IN 'FASE 2' VAN HET ONDERZOEK WORDEN 1 VAN DE ANDERE 3 VRAGEN VOORGELEGD, ZODAT PER RESPONDENT 2 VAN DE VRAGEN 4 ZIJN BEANTWOORD

6a.

De reserve-pot kan onder andere gevuld worden via de pensioenpremie die de werkenden en de werkgevers elke maand opzij zetten. Die pensioenpremie wordt gebruikt om het persoonlijk pensioenvermogen van de werkenden te laten groeien.

Een deel van de pensioenpremie zou ook gebruikt kunnen worden voor het vullen van de reserve-pot met geld.

Dat heeft als voordeel:

- Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed, zoals:
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.
 - Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.

Dat heeft als nadeel:

- Een deel van de pensioenpremie komt niet in de pensioenvermogens van de werkenden terecht, maar in de reserve-pot. Hierdoor neemt de kans toe dat zij later een wat lager pensioeninkomen zullen ontvangen.
- Ook in een periode waarin de beleggingen tegenzitten, wordt de reserve-pot gevuld met een deel van de pensioenpremie.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld door een deel van de pensioenpremie niet in de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden terecht te laten komen, maar in de reserve-pot?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

*VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA DE PENSIOENPREMIE
(ZIE VRAAG 6A)*

6b.

Welk deel van de pensioenpremie mag wat u betreft worden gebruikt voor het vullen van de reserve-pot met geld?

- ☐ 5% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen
- ☐ 10% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen
- ☐ 15% van de pensioenpremie die werkenden en de werkgevers betalen

7a.

Een pensioenfonds belegt het geld van de werkenden en gepensioneerden, in de hoop dat er zo meer geld is voor de persoonlijke pensioenvermogens van werkenden en de pensioeninkomens van gepensioneerden. Als de beleggingen heel goed gaan, kunnen de pensioenvermogens van de werkenden extra worden verhoogd. Ook kunnen dan de pensioeninkomens van gepensioneerden worden verhoogd.

Als het heel goed gaat met de beleggingen kan ervoor worden gekozen om een deel van het geld in de reserve-pot te stoppen.

Dat heeft als voordeel:

- Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed, zoals:
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.
 - Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.

Dat heeft als nadeel:

- De werkenden en gepensioneerden profiteren iets minder als het heel goed gaat met de beleggingen. Doordat het geld in de reserve-pot gaat, kan het geld niet worden gebruikt om de pensioenvermogens van werkenden extra te verhogen of de pensioeninkomens van gepensioneerden extra te verhogen.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld met het extra geld dat overblijft uit de beleggingen?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA OVERRENDEMENT (ZIE VRAAG 7A)

7b.

Welk deel van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen mag wat u betreft worden gebruikt voor het vullen van de reserve-pot met geld?

- ☐ 1% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen
- ☐ 5% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen
- ☐ 10% van het geld dat wordt verdiend met de beleggingen

8a.

Pensioenfondsen proberen de pensioeninkomens van gepensioneerden net zo hard te laten stijgen als de prijsstijging van producten en diensten ('inflatiecorrectie').

Als de beleggingen heel goed gaan, dan is het zelfs mogelijk om de pensioeninkomens harder te laten stijgen dan de inflatie.

Een pensioenfonds zou er dan ook voor kunnen kiezen om de pensioeninkomens harder te laten stijgen dan de inflatie, maar niet heel veel harder. Het geld dat daarbij overblijft zou gebruikt kunnen worden voor het vullen van de reserve-pot met geld.

Dat heeft als voordeel:

- Het geld in de reserve-pot kan worden gebruikt bij tegenvallers en tegenspoed:
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioenvermogens van werkenden dalen of te weinig groeien. Als hier niets aan gedaan wordt, zullen ze later minder pensioeninkomen ontvangen als ze met pensioen gaan.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens van gepensioneerden dalen.
 - Als beleggingen tegenzitten en de pensioeninkomens minder hard stijgen dan de stijging van prijzen van producten en diensten.
 - Als we met z'n allen steeds langer leven en pensioenfondsen dus per persoon langer pensioen moeten betalen. Hierdoor daalt het pensioeninkomen dat de pensioenfondsen per maand kunnen betalen.

Dat heeft als nadeel:

- De pensioeninkomens van gepensioneerden stijgen, maar ze zouden nog meer kunnen stijgen als niet een deel van het geld in de reserve-pot gaat.

Mag de reserve-pot wat u betreft worden gevuld door de pensioeninkomens van gepensioneerden harder te laten stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten, maar niet veel harder?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

VRAAG STELLEN ALS DE GEZAMENLIJKE BUFFER MAG WORDEN GEVULD VIA HET AFROMEN VAN DE PENSIOENINKOMENS IN HET GEVAL ZE HARDER STIJGEN DAN DE INFLATIE (ZIE VRAAG 8A)

8b.

In welk geval mag de reserve-pot worden gevuld?

- ☐ Als de pensioeninkomens **1%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten
- ☐ Als de pensioeninkomens **2%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten
- ☐ Als de pensioeninkomens **3%** harder zouden stijgen dan de prijsstijging van producten en diensten

IN FASE 1 VAN HET ONDERZOEK ZIJN VRAGEN 9A T/M 14 AAN DE HELFT VAN DE STEEKPROEF VOORGELEGD. IN FASE 2 VAN HET ONDERZOEK WORDEN DEZE VRAGEN VOORGELEGD AAN DE ANDERE HELFT VAN DE STEEKPROEF (ZODAT VOOR ALLE MENSEN DIE HEBBEN DEELGENOMEN AAN FASE 1 EN 2 HET ANTWOORD OP DE VRAGEN BEKEND IS).

9a.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 1.000 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

9b.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 990 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

9c.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 980 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

9d.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 970 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

9e.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 960 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

9f.

Stel dat uw pensioenfonds u de keuze geeft uit twee pensioenen, wat spreekt u dan het meeste aan?

IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:

- ☐ pensioen waarbij u elke maand 1.000 euro krijgt *VERDER NAAR VRAAG 10*
- ☐ pensioen waarbij u 50% kans heeft dat u elke maand 1.040 euro krijgt, en 50% kans dat u elke maand 950 euro krijgt

ALTIJD ONDERAAN:

- ☐ beide evenveel / even weinig

10.

Hoeveel solidariteit zou er wat u betreft tussen mensen moeten zijn als het gaat om...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkloosheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Gezondheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Arbeidsongeschiktheid	0	0	0	0	0	0	0	0
Pensioen via een pensioenfonds	0	0	0	0	0	0	0	0
Mogelijkheid om eerder met pensioen te gaan	0	0	0	0	0	0	0	0
Nabestaandenpensioen	0	0	0	0	0	0	0	0

11.

Hoe solidair wilt u zijn met...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

12.

Hoeveel solidariteit verwacht u van...

	Geen solidariteit				Heel veel solidariteit			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

13.

In hoeverre bent u bereid om anderen te helpen zonder dat u van hen iets terug verwacht, als het gaat om...

	Helemaal niet				Heel veel			
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>								
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0	0

14.

En in hoeverre verwacht u dat anderen u zullen helpen zonder er iets voor terug te verwachten, als het gaat om...

	Helemaal niet						Heel veel
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>							
Werkende mensen	0	0	0	0	0	0	0
Gepensioneerden	0	0	0	0	0	0	0

VRAAG STELLEN INDIEN ACTIEVE DEELNEMER (ZIE VRAAG 1 VAN FASE 1 VAN HET ONDERZOEK):

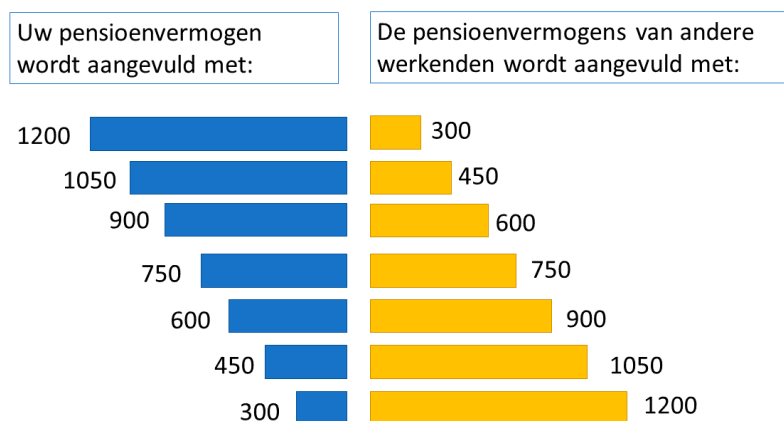
15a.

De reserve-pot kan worden gebruikt om de pensioenvermogens van werkenden aan te vullen als er een tegenvaller is.

Stel: er is dit jaar een tegenvaller en de pensioenvermogens van u en andere werkenden worden aangevuld vanuit de reserve-pot.

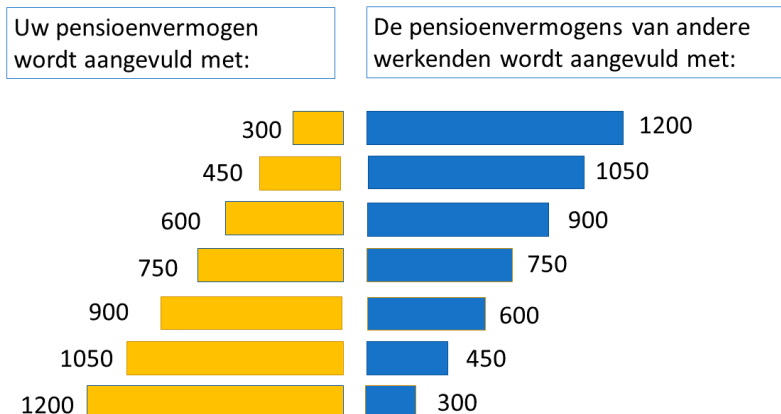
Hoe moet het geld dan worden verdeeld?

BIJ DE ENE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Uw pensioenvermogen wordt aangevuld met:	De pensioenvermogens van andere werkenden worden aangevuld met:
0	€ 1.200	€ 300
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 900	€ 600
0	€ 750	€ 750
0	€ 600	€ 900
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 300	€ 1.200

BIJ DE ANDERE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Uw pensioenvermogen wordt aangevuld met:	De pensioenvermogens van andere werkenden worden aangevuld met:
0	€ 300	€ 1.200
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 600	€ 900
0	€ 750	€ 750
0	€ 900	€ 600
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 1.200	€ 300

VRAAG STELLEN INDIEN GEPENSIONEERDE (ZIE VRAAG 1 VAN FASE 1 VAN HET ONDERZOEK):

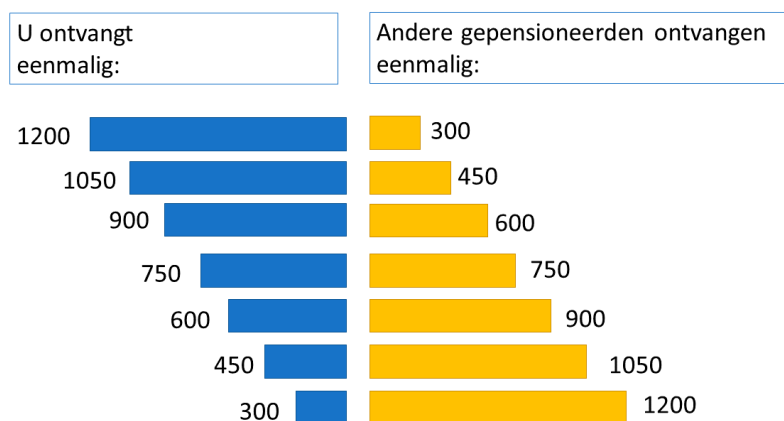
15b.

De reserve-pot kan worden gebruikt om de pensioeninkomens van gepensioneerden aan te vullen als er een tegenvaller is.

Stel: er is dit jaar een tegenvaller en de pensioenen van u en andere gepensioneerden worden aangevuld vanuit de reserve-pot.

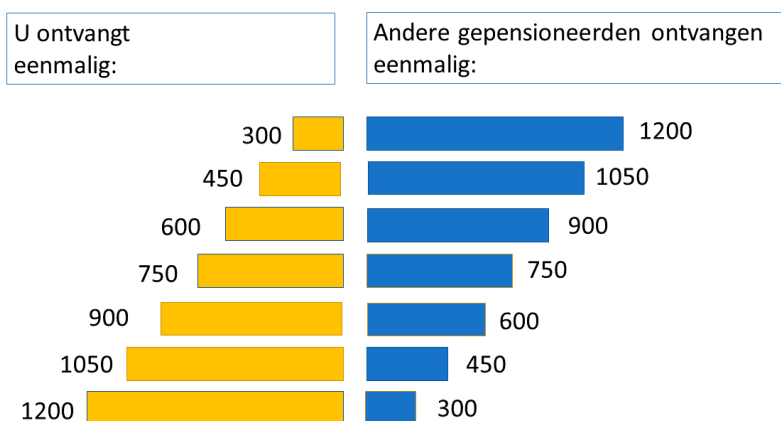
Hoe moet het geld dan worden verdeeld?

BIJ DE ENE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	U ontvangt eenmalig:	Andere gepensioneerden ontvangen eenmalig:
0	€ 1.200	€ 300
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 900	€ 600
0	€ 750	€ 750
0	€ 600	€ 900
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 300	€ 1.200

BIJ DE ANDERE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	U ontvangt eenmalig:	Andere gepensioneerden ontvangen eenmalig:
0	€ 300	€ 1.200
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 600	€ 900
0	€ 750	€ 750
0	€ 900	€ 600
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 1.200	€ 300

VRAAG STELLEN INDIEN ACTIEVE DEELNEMER (ZIE VRAAG 1 VAN FASE 1 VAN HET ONDERZOEK):

16a.

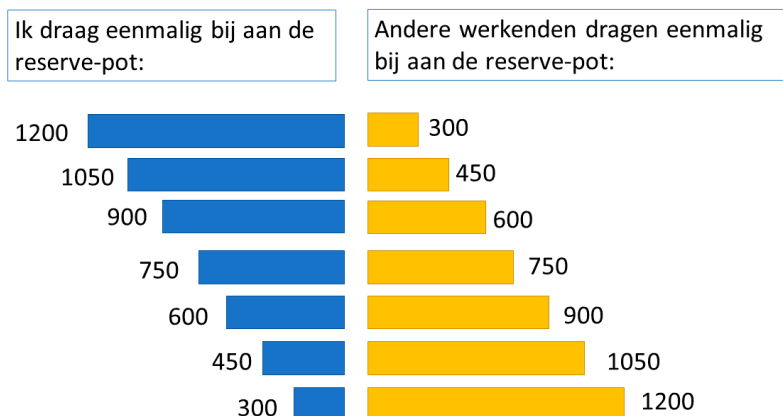
De reserve-pot kan worden gevuld als er meevallers zijn.

Een meevaller is bijvoorbeeld als de beleggingen heel goed gaan, en de pensioenvermogens van de werkenden extra kunnen worden verhoogd. Als het echt heel goed gaat kan ervoor worden gekozen om een deel van het geld in de reserve-pot te stoppen.

Stel: het gaat echt heel goed met de beleggingen, en een deel van het geld wordt in de reserve-pot gestopt.

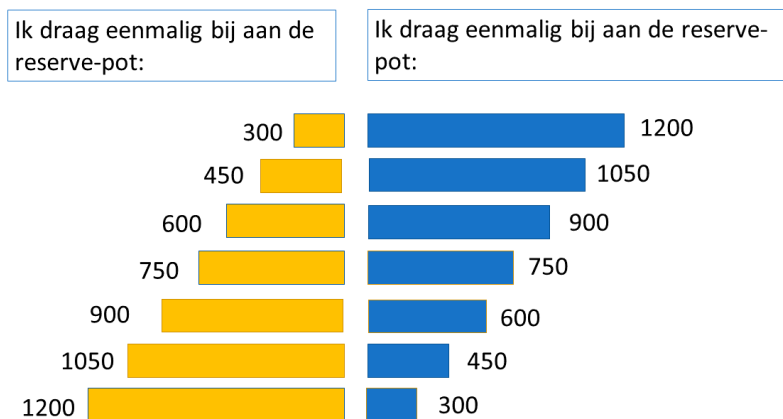
Hoe moet het geld dat in de reserve-pot gaat dan worden verdeeld?

BIJ DE ENE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Ik draag eenmalig bij aan de reserve-pot:	Andere werkenden dragen eenmalig bij aan de reserve-pot:
0	€ 1.200	€ 300
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 900	€ 600
0	€ 750	€ 750
0	€ 600	€ 900
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 300	€ 1.200

BIJ DE ANDERE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Ik draag eenmalig bij aan de reserve-pot:	Andere werkenden dragen eenmalig bij aan de reserve-pot:
0	€ 300	€ 1.200
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 600	€ 900
0	€ 750	€ 750
0	€ 900	€ 600
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 1.200	€ 300

INDIEN GEPENSIONEERDE (ZIE VRAAG 1 VAN FASE 1 VAN HET ONDERZOEK):

16b.

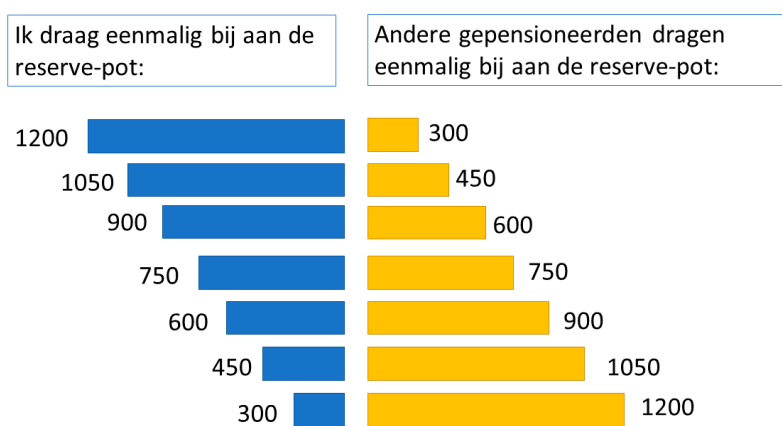
De reserve-pot kan worden gevuld als er meevallers zijn.

Een meevaller is bijvoorbeeld als de beleggingen heel goed gaan, en de pensioenen extra kunnen worden verhoogd. Als het echt heel goed gaat kan ervoor worden gekozen om een deel van het geld in de reserve-pot te stoppen.

Stel: het gaat echt heel goed met de beleggingen, en een deel van het geld wordt in de reserve-pot gestopt.

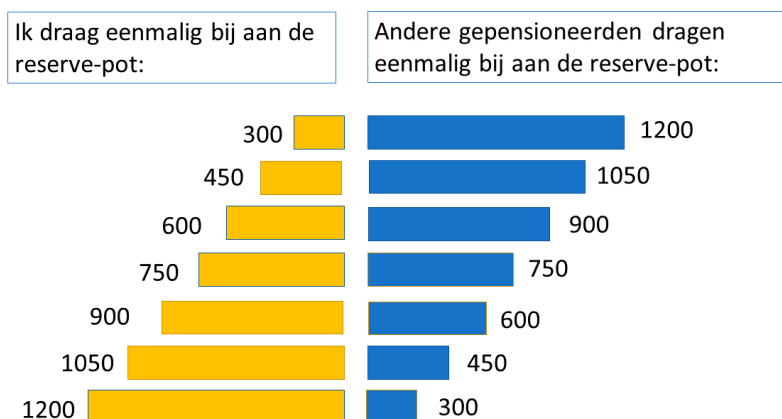
Hoe moet het geld dat in de reserve-pot gaat dan worden verdeeld?

BIJ DE ENE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Ik draag eenmalig bij aan de reserve-pot:	Andere gepensioneerden dragen eenmalig bij aan de reserve-pot:
o	€ 1.200	€ 300
o	€ 1.050	€ 450
o	€ 900	€ 600
o	€ 750	€ 750
o	€ 600	€ 900
o	€ 450	€ 1.050
o	€ 300	€ 1.200

BIJ DE ANDERE HELFT VAN DE STEEKPROEF DE BEDRAGEN IN DEZE VOLGORDE VOORLEGGEN:

	Ik draag eenmalig bij aan de reserve-pot:	Andere gepensioneerden dragen eenmalig bij aan de reserve-pot:
0	€ 300	€ 1.200
0	€ 450	€ 1.050
0	€ 600	€ 900
0	€ 750	€ 750
0	€ 900	€ 600
0	€ 1.050	€ 450
0	€ 1.200	€ 300

17.

Hieronder staat een aantal mogelijke verklaringen waarom sommige mensen veel succes hebben in het leven, en anderen minder.

Hoe belangrijk zijn deze verklaringen volgens u?

	Helemaal niet belangrijk om succesvol te zijn in het leven			Heel belangrijk om succesvol te zijn in het leven	
<i>IN WILLEKEURIGE VOLGORDE VOORLEGGEN:</i>					
Een erfenis	0	0	0	0	0
Geluk	0	0	0	0	0
Bereidheid om risico te nemen	0	0	0	0	0
Goede opleiding en training	0	0	0	0	0
Eigen inzet en toewijding	0	0	0	0	0

18.

Het gemiddelde belastingtarief in Nederland is ongeveer 39%. Wat vindt u dat het gemiddelde belastingtarief behoort te zijn voor de volgende inkomensgroepen?

	19%	29%	39%	49%	59%
Lage inkomens	0	0	0	0	0
Middeninkomens	0	0	0	0	0
Hoge inkomens	0	0	0	0	0

19.

Stel: u doet mee aan de Postcodeloterij en u wint € 10.000.

Hoe gaat u dat dan besteden?

Ik ga al het geld zelf besteden					Ik geef al het geld aan anderen / goede doelen	
0	0	0	0	0	0	0

20.

Dan nu onze laatste vraag.

Stel: er zijn morgen Tweede Kamerverkiezingen. Op welke partij gaat u dan stemmen?

- ☐ VVD
- ☐ D66
- ☐ PVV
- ☐ CDA
- ☐ SP
- ☐ PvdA
- ☐ GroenLinks
- ☐ Partij voor de Dieren
- ☐ ChristenUnie
- ☐ Forum voor Democratie
- ☐ JA21
- ☐ SGP
- ☐ DENK
- ☐ Volt
- ☐ Fractie Den Haan
- ☐ BBB
- ☐ BIJ1
- ☐ Groep Van Haga
- ☐ Lid Omtzigt
- ☐ Lid Gündogan
- ☐ Ik ga niet stemmen
- ☐ Ik wil deze vraag niet beantwoorden

eindtekst.

Hartelijk dank voor het beantwoorden van alle vragen! U heeft ons erg geholpen door mee te werken aan ons onderzoek.

Verrijken steekproef met de volgende kenmerken van De panelleden:

- Geslacht
- Hoogstgenoten opleidingsniveau
- Betaalde baan ja/nee
- Sector van bedrijf waar men werkzaam is
- Typering van inhoud werkzaamheden
- Typering van de huishoudsamenstelling
- Bruto gezinsinkomen
- Spaarvermogen
- Geloof

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marika Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans
- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Koijen
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Servaas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
Marieke Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, RYanne Cox en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
Marieke Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jiajia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomio, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
Marieke Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher
- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYanne Cox and Stefan Lundbergh

- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggem, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacommo
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggen, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de oudedagvoorzieningen in Nederland, 1945–2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggings-beleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premieregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levensloopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggen, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard

- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns
- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brüggén and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeids-participatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65–74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hanneke Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioen-communicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marika Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeids-ongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55–65 years with a chronic disease over the period 1992–2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage–default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomio, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen
- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brüggén and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari-Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers- en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999–2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work-related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers' Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009–2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk-Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long-term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde
- 133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert
- 134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders
- 135 Compensatie bij afschaffing doorsnee-systematiek (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman
- 136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomio

- 137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brüggem and Thomas Post
- 138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq
- 139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse
- 140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser
- 141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer
- 142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger
- 143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx
- 144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet
- 145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach
- 146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert
- 147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marieke Knoef, Jim Been and Marijke van Putten
- 148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij
- 149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink
- 150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders
- 151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert
- 152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers
- 153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin
- 154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel
- 155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder
- 157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilte Zijlstra, Jochem de Bresser en Marieke Knoef
- 158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds

- 159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze
- 160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen
- 161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest
- 162 Deeltijdpensioenen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens
- 163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser
- 164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan
- 165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioen-premiesystematiek (2020)
Marika Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest
- 166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken
- 168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman
- 169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal
- 170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen
- 171 Herverdeling van individueel pensioen-vermogen naar partnerpensioen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan
- 172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries
- 173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk
- 174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner
- 175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk
- 176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle
- 177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioeninstituten (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens
- 178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marika Knoef en Albert van Marwijk Kooy
- 179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld
- 180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders
- 181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marika Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen

- 182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker
- 183 Applied Data Science in the Pension Industry: A Survey and Outlook (2021)
Onaopepo Adekunle, Michel Dumontier and Arno Riedl
- 184 Individual differences in accessing personalized online pension information: Inertia and a digital hurdle (2021)
Milena Dinkova, Adriaan Kalwij & Leo Lentz
- 185 Transitie: gevoeligheid voor veronderstellingen en omstandigheden (2021)
Anne Balter, Jan Bonenkamp en Bas Werker
- 186 De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld (2021)
Servaas van Bilsen, Roel Mehlkopf en Antoon Pelsser
- 187 Consumption and time use responses to unemployment (2021)
Jim Been, Eduard Suari-Andreu, Marike Knoef en Rob Alessie
- 188 Wat is inertie? (2021)
Marijke van Putten en Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 189 The effect of the Dutch financial assessment framework on the mortgage investments of pension funds (2021)
Yeorim Kim and Mauro Mastrogiacomio
- 190 The Recovery Potential for Underfunded Pension Plans (2021)
Li Yang, Antoon Pelsser and Michel Vellekoop
- 191 Trends in verschillende gezondheidsindicatoren: de rol van opleidingsniveau (2021)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Dorly Deeg
- 192 Toedeling van rendementen met spreiding (2021)
Anne Balter en Bas Werker
- 193 Occupational pensions, macroprudential limits, and the financial position of the self-employed (2021)
Francesco G. Caloia, Stefan Hochguertel and Mauro Mastrogiacomio
- 194 How do spouses respond when disability benefits are lost? (2021)
Mario Bernasconi, Tunga Kantarci, Arthur van Soest, and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 195 Pension Payout Preferences (2021)
Rik Dillingh and Maria Zumbuehl
- 196 Naar de kern van pensioenkeuzes (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 197 The Demand for Retirement Products: The Role of Withdrawal Flexibility and Administrative Burden (2021)
Pim Koopmans, Marike Knoef and Max van Lent
- 198 Stapelen van keuzes; interacties in keuze-architectuur en tussen tijd en risico (2021)
Jona Linde en Ingrid Rohde
- 199 Arbeidsmarktstatus tussen de 65ste verjaardag en de AOW-leeftijd: verschillen tussen opleidingsgroepen (2021)
Wilma J. Nusselder, Marti K. Rado en Dorly J.H. Deeg
- 200 Geheugenloos spreiden met gelijke aanpassingen (2021)
Sander Muns
- 201 Bevoegdheidsverdeling sociale partners en pensioenfondsen bij stelseltransitie (2022)
René Maatman en Mark Heemskerk
- 202 Matchmaking in pensioenland: welk pensioen past bij welke deelnemer? (2022)
Marike Knoef, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings, Marco van Toorn, Floske Weehuizen, Bart Dees en Jorgo Goossens
- 203 Inkomenseffecten bij en na invaren in het nieuwe pensioencontract (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 204 Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis (2022)
Marleen Damman en Gerbert Kraaykamp
- 205 Een reële oriëntatie van het nieuwe pensioencontract (2022)
Rens van Gastel, Niels Kortleve, Theo Nijman en Peter Schotman
- 206 Infographics and financial decisions: an eye-tracking experiment (2022)
Hong Phuoc (Michael) Vo, Reinier Cozijn and Peter de Goeij

- 207 Eliciting Pension Beneficiaries' Sustainability Preferences (2022)
Rob Bauer, Tobias Ruof and Paul Smeets
- 208 No pension and no house? The effect of LTV limits on the housing wealth accumulation of the self-employed (2022)
Mauro Mastrogiacomio and Cindy Biesenbeek
- 209 Drawing Up the Bill: Does Sustainable Investing Affect Stock Returns Around the World? (2022)
Rómulo Alves, Philipp Krueger and Mathijs van Dijk
- 210 Personal life events and individual risk preferences (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 211 Trust and Distrust in Pension Providers in Times of Decline and Reform. Analysis of Survey Data 2004–2021 (2022)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 212 Diversiteit en inclusie in pensioenfonds-besturen (2022)
Tanachia Ashikali and Floortje Fontein
- 213 NDC-pensioen: bruikbaar alternatief voor Nederland? Verkenning van routes voor versterking pensioen voor allen (2022)
Casper van Ewijk, Lex Meijdam en Eduard Ponds
- 214 Visuele communicatie van onzekere pensioenuitkeringen (2022)
Lisanne van Weelden, Maaïke Jongenelen, Marloes van Moort en Hans Hoeken
- 215 Uitkeringseffecten en kostendeekkende premies in het nieuwe nabestaanden-pensioen (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 216 A comparison of pension-relevant preferences, traits, skills, and attitudes between the self-employed and employees in the Netherlands (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 217 Het pensioenperspectief van basisbanen (2022)
Ton Wilthagen, Zeger Kluit en Michael Visser
- 218 Carbon Bias in Index Investing (2022)
Mathijs Cosemans and Dirk Schoenmaker
- 219 Measuring Risk Capacity (2022)
Rob Alessie, Viola Angelini and Lars Kleinhuis
- 220 Participatiehypotheeken als impuls voor mobiliseren woningkapitaal: een interessante optie voor pensioenfondsen (2023)
Casper van Ewijk, Arjen Gielen, Marike Knoef, Mauro Mastrogiacomio en Alfred Slager
- 221 Trust in Pension Funds, Or the Importance of Being Financially Sound (2023)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 222 De pensioenvoorziening in Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland: een rechtsvergelijkend onderzoek (2023)
Jessica van den Heuvel-Warren
- 223 Sustainable Development Goals and Sovereign Bond Spreads: Investor Implications (2023)
Eline ten Bosch, Mathijs van Dijk, and Dirk Schoenmaker
- 224 Show Me My Future: Data-Driven Storytelling and Pension Communication (2023)
Kay Schroeder, Inka Eberhardt, Wiebke Eberhardt and Alexander Henkel
- 225 Shocks to Occupational Pensions and Household Savings (2023)
Francesco Caloia, Mauro Mastrogiacomio and Irene Simonetti
- 226 Vertrouwen in partijen in het Nederlandse pensioenveld: een kwalitatief onderzoek onder deelnemers, consultants en adviseurs (2023)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 227 Trust in the financial performance of pension funds, public perception, and its effect on participation in voluntary pension saving plans (2023)
Floor Goedkoop, Madi Mangan, Mauro Mastrogiacomio and Stefan Hochguertel

- 228 Measuring sustainability preferences of pension members – A methodological proposition and a case study of a UK pension fund (2023)
Rob Bauer, Marco Ceccarelli, Katrin Gödker, and Paul Smeets
- 229 Invaren of niet invaren door pensioenfondsen: economische en juridische aspecten (2023)
Casper van Ewijk en Mark Heemskerk
- 230 Stated product choices of heterogeneous agents are largely consistent with standard models (2023)
Bart Dees, Theo Nijman and Arthur van Soest
- 231 What comes to mind when considering looking into and/or adjusting one's pension? An empirical study among UK and US residents (2023)
Eric van Dijk, Marcel Zeelenberg, Wändi Bruine de Bruin and Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 232 Taakafbakening: houdbaarheid in toekomstig pensioenstelsel (2023)
Erik Lutjens en Hans van Meerten
- 233 A comparison of risk preference elicitation methods and presentation formats (2023)
Jorgo Goossens, Marike Knoef, Bart Kuijpers, Rogier Potter van Loon, Eduard Ponds, Arno Riedl, Siert Vos
- 234 The Effects of Online Financial Endorsements on the Investment Behavior of Young Retail Investors (2023)
Peter de Goeij and Emre Kaan
- 235 Communicatie over de toedeling van vermogen – of het antwoord op de vraag: Ga ik erop voor- of achteruit? (2023)
Lisa Brügggen, Annemarie van Hekken en Bas Werker
- 236 Challenges of Automated Financial Advice: Definition and Ethical Considerations (2023)
Robert Gianni, Minou van der Werf, Lisa Brügggen, Darian Meacham, Jens Hogreve, Thomas Post and Jonas Heller
- 237 The impact of uncertainty in risk preferences and risk capacities on lifecycle investment (2023)
Anne G. Balter, Rob van den Goorbergh en Nikolaus Schweizer
- 238 Solidariteitsbuffer en solidariteitsvoorkeuren (2024)
Eduard Ponds en Evert Webers

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:

Netspar

Telefoon 013 466 2109

E-mail info@netspar.nl

www.netspar.nl

Januari 2024